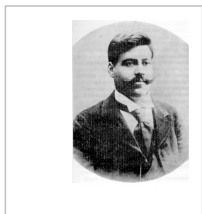

Пейо Яворов
Гоце Делчев

Предговор¹

Делото на Каравелова, Ботева и Левски, освобождението на целокупната българска родина чрез революция, беше осуетено, ако не случайно, поне твърде неочаквано. То се знае, апостолите на българската свобода не мислеха, че петвековния роб ще види боева сполука. Но те имаха пред вид сигурен политически успех.

Българското движение, оставено да се развива в еднъж усвоената посока, рано или късно би достигнало целта си. Мизия, Тракия и Македония в неразривно единство стъпка по стъпка напред биха получили самоуправление. Народът, изнесъл на плещите си трудната борба, горд в съзнанието на извършения подвиг, би знаел да цени благото на свободата. И нашето племе, свършило предварителната работа по формирането си като политическа единица, би се предало на тихо културно развитие като достоен член от семейството на културните човешки племена.

Обаче Русия, възползувана от смутовете в европейските турски области през нещастната 76 година, поиска да осъществи или поне в краен случай да приближи осъществяването на своите завоевателни намерения спрямо турското наследство. Тя обяви тъй наречената Освободителна война, която свърши с един съдбоносен за нас резултат – отечеството ни беше разкъсано на три части. И големия български въпрос остана да се развива при най-опаки условия, като се раздробява на сума по-малки въпроси, живи рани върху българския обществен организъм в цялост.

Ний само ще поменем досегашните съсипателни за народа лутаници на Мизия и Тракия, по-напред всяка отделно, а после съединени, и ще поговорим за областта, която биде оставена под непосредствено турско заповедничество.

Македония, онеправдана от европейската дипломация, протестира твърде смело: Джумайско, Малашевско и Разложко почти цели две години бяха в открито въстание², Прилепско и Охридско, макар за по-кратко време, не останаха надире³. Но шепа хора не можеха да сломят

1. Заглавията на главите са условни.

2. 1879–1880.

3. 1881–82.

волята на „седем краля“ – мъртвородения 23-и член от берлинските постановления хвърляше прах в очите на цял свят. Най-после те преклониха глава с вяра, че Русия не ще остави делото си наполовина и че „свободните братя“ все ще успеят при благоприятен случай да направят нещо. Прочее населението мирно помъкна стария хомот. И страната отново се превърна в театър на църковно-училищни трагикомедии. Разбира се, твърде случайните хайдушки вироглавства не заслужават внимание.

Тъй минаха ред години, десет и повече, в мъчителни очаквания, в празни сънища. През това време руското правителство употреби всички средства да покаже, че славянството и православие то са две овчи кожи върху гърба на един хитър вълк. Официална България се луташе по кривите пътеки на дипломатията – и много естествено, вадеше очи, вместо да изпише вежди. Църквата и училището, при крайно влошеното икономическо положение на областта, губеха първото си обаяние. Наплодената интелигенция, лишена от какво-годе поле за културно приложение на силите си, не можеше да остане спокойна. Трябваше да се поеме знамето на старите български революционери и да се побие на македонска земя.

Трескавата бунтавна работа, която последва, направи от целия народ една могъща революционна организация. Решителната борба, която се поведе, направи от робската страна едно необозримо гробище на светци. Хиляди образи на загинали в цветуща младост ратници греят с непомрачимия блясък на едно безпримерно себеотречение, на едно беззаветно самопожертвование. Между тях обаче винаги ще заема първо място ликът на човека, най-добра биография комуто един ден ще бъде пространната история на македонското революционно движение отначало досега. Името на тоя човек стои като заглавие на книгата ни.

Детство, юношество

Гоце (Георги) Николов Делчев е роден в гр. Кукуш (Източна Македония) през 1872 година, 23 януари. В зимното утро, когато бай Никола Делчев е отивал с гордо вирната глава и с особно юнашки завити мустаци към своята кючюкмахленска кръчма, сигурно е гадаел хиляди работи за бъдещето на явилата се подир две щерки първа мъжка рожба. Но през умът на щастливия баща едва ли е минувала някаква мисъл, че след години, старец вече, той ще се изправи пред кукушкия каймакамин и ще слуша: „Твоя син е най-големия враг на царщината; твой син е главатар на всички комити; или ще ни го дадеш на ръка, или ще изгниеши в затвора.“ И стрина Султана, обиколена от бърбиви варошанки⁴, дослушвайки благопожеланията им да види синови чада в широката си къща, надали е разказвала лоши сънища за безкръстен гроб, каквито подир време поръчваше да разкажат на възрастния син, бог знай де залутан.

Гоцевото детинство минава, разбира се, без твърде сложни грижи за възпитание и пр. нови работи у нас. Той расте под своеобразната строгост на баща си и под прекалената благост на майка си – расте при домашни обстоятелства, които в нашия живот заедно с пияната улица и с гламавото училище могат само да похабят едно дете. Но бог не оставя избраниците си на произвол в кривините на света, той сам ги ръководи. – „Строгия“ бай Никола, който иска с едно негово покашляне от улицата „цялата къща да бъде на крак“, не направя от малкия Гоце някой треперко. Еднъж разсърдения домакин подига ръка върху кой знае в какво провинилата се домакиня; петгодишния син, обикновено доста кротък, се хвърля между скараните родители с молнии в очите и застава баща си да прехапе устни. – Мекосърдечната стрина Султана, която припада от всяко малко неразположение на жадената рожба, която се мъчи да удовлетвори и най-фантастичните дошевки на своя „цар над царете“, не направя от него един разглезен прокопсаник. Еднъж тя праща Гоця да изкара по махлата на паша една болна овца, която бай Никола, между другото и скотовъдец, бил докарал от стадото у дома си, за да бъде подобре наглеждана. „Царят над царете“ възсяда болното животно и тъкмо по царски, придружен от цяла свита босоноги сополановци, тръгва да обикаля града. Най-после „конят“, влачен от едни, тласкан от втори, пада и умира. Виновника претърпява едно ужасно наказание; ако не е била

4. „Вароша“ – кукушка махала, в която е Делчевата къща.

отчаяната майчина защита, той едва ли не щял да бъде обесен с главата надолу. Но седемгодишния Гоце, обикновено дотолкова самолюбив, щото плаче дори от един крив поглед, съзнаващ вината си – не охва даже.

Все таки, ако един баща и една майка непременно дават в наследство на своите чада по някаква част от онуй, което се нарича добър или лош капитал на душата, Гоце дължи на родителите си немалко нещо – Никола Делчев е познат в Кукушко с твърде юнашки наклонности; и днес, на стари години, той се носи като истински „бабаит адам“⁵. Неговия половинаршинов пюскюл на феса е пословичен в околността; неговите нашарени с гайтан потури са приказка на всички; неговото ходене с широко размахани ръце и сега не дава мир на градския ковашки свят. По една или друга причива юначеството на бащата се изчерпва само с юнашка външност и с юнашка дума. Но синът беше взел неговия дух без декламацията и в детинство се връщаше от махленските бойни полета ту с пробита глава, ту с навехнати ръце, а двадесет и пет годишен той стана херой на общенародна легенда. Султана Делчева е позната като жена с добро и „милотливо“ сърце. За укор на своя твърде стипчив къщовник тя се ползува с особна популярност между кукушките бедни. И синът беше взел от нея чувството на едно възвишено съчувствие към всички страждущи. В детинство Гоце облачаше с великденското си „либаденце“⁶ разни циганчета, а подире, тридесетгодишен, той сложи глава за благо на два милиона хора.

Ако средата, от която човек добива най-ранна представа за широкия божи свят, ако тая среда непременно туря свои белези върху душевния наш образ, Гоце може би дължи нещо и на родния си град. Кукуш в противоположност на повечето македонски градове може да се нарече чисто български. При неговите две хиляди български къщи едва има и стотина турски.

Българите са твърде благосъстоятелни и турците, в мнозинството си бедни, поминуват с работа край тях. Така щото Гоце нямаше като дете непосредствени впечатления от натискът на владетелното племе. Той беше чувал само изобщо за турските неправди, колкото да знае, че на света има силни и слаби, че силните господаруват над слабите и че следователно ще бъдеш добре, ако се усетиш силен и поведеш борба. Донегде затова може би Гоце нямаше по-сетне оная злоба към турчина,

5. Сърцат човек.

6. Особен вид горна дрешка.

която винаги характеризира македонския българин. Еднъж другари го бяха упрекнали в голяма хуманност – и той беше отговорил: „Аз не мразя османците като народ; аз воювам против османската тирания като господарствена система.“ Кукушани стоят между първите от ония, които почнаха работа за отхвърляне фанариатското иго, гнетуше някога българина почти наравно с турския ярем. Тая работа продължава с неимоверни патила до началото на осемдесетте години⁷, когато кукушките българи, за да се избавят от гръцки козни, намериха покровителството на френските консули, като приеха унията. Католишките мисионери, които по-рано⁸ бяха вече излъгвани от кукушани, тоя път насочиха старанията си да приспят националното чувство на разкаяните чада, защото само тъй оставаше някаква надежда, че ще бъде опазено кукушкото стадо под сянката на папския престол. Въпреки това обаче подир десетина години, без голяма врява, кукушани поблагодариха „за всичко“ и се повърнаха в православие⁹. Но приспивателните мисионерски средства все бяха подействували върху нервите на „стадото“, поне успокоително. И Гоце, роден едновременно с приемането на унията, не дъхва с детински гърди въздух, нажежен от пламнали национални страсти. А образа на „коварния“ грък той беше виждал само в далечен изглед, откриван от побледнял бащин и майчин спомен. Донегде затова може би Гоце някога не примеси в постъпките си оня груб шовинизъм, който помрачава и най-светлото дело. „Аз разбирам света – говореше той – единствено като поле за културно съревнование на народите.“

Гоце между другарите си в кукушкото училище, по-напред в униятското и после в екзархийското, се отличава с ранни умствени способности и с трогателно наивен стремеж към висока добродетел. Характерна е за него, тринадесетгодишен, следната история: класът заговаря нещо против учителите, но един ученик разкрива работата. Гоце решава по-харно да отиде „на бесило“, нежели да остави жив „предателя“ – и забива малката си камичка в гърба му. Халосника не отива „на бесило“, но баща му се вижда принуден да лекува тежко ранения „предател“ на свои разноси.

Гоце свършва в Кукуш трети клас и баща му казва „стига толкова“ с намерение да го поизпече в еснафските работи като бъдещ наследник на имот и търговия. Но минават една-две години, разсъдителният баща

7. 1872–73.

8. 1858–59.

9. Само 40–50 бедни фамилии останаха в униятството за материалната поддръжка, която им се дава.

вижда, че иска насила хубост, и уважава синова жалба за учение. През 88-а година, юноша вече, Гоце постъпва в четвъртия клас на солунската гимназия. На първо време той попада в новата среда като в небрано лозе. Разбира се, и тук има детински лудории, хлапашки заговори, немислени демонстрации. Обаче има и нещо по-друго: България и Русия подир Съединението; екзархията и чуждите пропаганди; петстотингодишното робство и велегласния зов на някой орфан петокласник

Свободата не ще екзарх,
иска Караджата...

В тоя шарен свят Гоце слуша всичко каквото му приказват, и чете всичко, каквото му попадне, като проявява една интелигентност не по клас и възраст. Обаче прекалено скромен – качество, с което поразяваше хората и после, когато държеше юздите на цяла революционна организация, – той поминува в сянка, докато една оригинална случка го направи твърде популярен между лудите глави от всички класове. На рождения султанов ден (април 89-а), както е обичай, учениците, начело с учителското тяло, отиват в конака да засвидетелствуват пред валията своите верноподанически чувства към падишаха. Един от учителите казва необходимата хвалебна реч, учениците изпяват съответствена песен и дохожда ред за викане „чок-яша“¹⁰. И учители, и ученици, щат не щат, викат напокъсване, само Гоце, надул устни, опрял поглед в земята, мълчи умислен. „Ти защо не викаш?“ – побутва го един от надзирателите на пансиона. „Аша-а!“¹¹ – изкрещява Гоце усамотено; за велико ужасение на всички. Но тоя вик минува незабелязано и скандалът бива избягнат. „Бях се замислил, надзирателят ме смушка; рекох да извикам като другите, а пък то излезе друго“ – заявява Гоце на директора си. „Кукушанчето днес беше искрено за всички ни“ – говорят учениците. Ала никой не знаеше тогава, че това „кукушанче“ ще бъде-докрай искрено и за цял народ.

На следната година, петокласник вече, Гоце стои много високо в очите на съучениците си, от които постоянни негови другари са шесто- и седмокласници. Той чете Фламариона, изучава Дарвина и знае почти наизуст Писарева. Никой от онова време не може да си го припомни другояче освен или приведено начетен, или дълбоко замислен, или пламенно ораторстващ в средата на група събеседници. И това никак не

10. „Да живеи!“

11. „Долу!“

му попречва да бъде винаги отличен ученик.

През това време Гоце установява вече и свои възгледи, като намира в миналото богове, на които се кланя фанатично. Еднџ, в пансиона, някой от учениците пуца една нецензурна острота за *божествената святост* на славянските първоучители. Гоце, „безбожник“ вече, хваща тогава ученика за вратът, блъска главата му о стената, на която виси Кирил и Методиевото изображение, и вика побеснял: „Овча главо, помни, че пред ония, на които дължиш възможността да напишеш името си човек, трябва да стоиш без шапка и когато ги псуваш“. И взима от главата му нахлупения фес и го хвърля през прозореца вън. Други път, в гимназията, друг някой ученик преповтаря за Левски твърде известните стари клеветничества. Гоце, който всякога се отличаваше с извънредна търпимост към чуждите приказки, в случая, засегнат, види се, право в сърцето, изправя се настрѣхнал и крещи с протегнати ръце: „Аз бих желал да изтрѣгна грѣцмула на една маймуна като тебе; аз бих желал да направя на сина това, което досега би трябвало сто пъти да бъде направено и на бащата; само баща, свирка на турците, ражда син, пищялка на калугерите...“

Гоце вече постоянно говори, че трябва да се осмисли един живот, че трябва да се заслужи едно съществуване – но где? Той повтаря, че свободата се изкупва с кървави жертви; че тия жертви трябва да се дадат – но как? Македонца не беше се простил още с надеждите си за едно евтино освобождение. Русия с политиката си подир обединението на Мизия и Тракия беше изличена от сметка, но България беше нараснала в очите на роба достатъчно за да изиграе при удобен случай ролята на освободителка. И твърде обяснимо, идеалните пориви на македонската младеж най-често намираха вратата на софийското юнкерско училище. Гоце, деветнадесетгодишен, то се знае, не можеше да остане чужд на общите заблуждения. Щом свършва шестия клас, той отива в Кукуш, целува ръка на разплакани баща и майка, прощава се с пет сестри и три по-малки братчета, дохожда в България и облача мундира на юнкер от младшия курс.

На будния юноша стига твърде малко време за ориентиране в политическия живот на княжеството – поне толкова, щото да разбере всичката пустота на ония надежди, с които се хранеше още македонския българин. Неделя, месец, година – и горещия мечтател отива по-далеко в своите недоволства и разочарования. Той долавя, макар пипнешком, големите противоречия в „свободния“ живот на съвременните „свободни“ общества и не може да ги помири с ония крайни в неопределеността си

бянове за свободата, които беше изнесъл от робската страна. Гоце крие през това време социалистически книги под възглавниците, дава една мъгляво поетична смисъл на твърде категоричната социалистическа буква и се кръщава в нейно име. Разбира се, по-късно, както работеше и както се готвеше да умре, той имаше право да говори: „Или е малко да бъдем само човеци?“

На идване в Българив, както сам после изповядваше, Гоце си представя свободните българи едва ли не като хора, почти единствената работа на които е заговора против Турция. А бедния с мъка намира между четирите стени на военното училище група момци, кадърни да го разберат, когато бие ръка о ръка: „Защо не стоях в Солун, защо не довърших гимназия, защо не станах учител!“. В юнкерското училище нямаше като в солунската гимназия едно парче от шареното общество; с най-разнообразните негови уровени и стремления – едно миниатюрно отражение на цялото настояще и близка същност и едно колебливо очертание на бъдещето в тоже недалечен изглед.

Юнкерското училище не беше като солунската гимназия място за упражнение в ролята, която трябаше да се играе по-късно на една сцена, дето щеше да се изправи и цял народ. Охлаждението на Гоце спрямо казармено-юнкерския кръг расте не по дни, а по часове. Цялото негово естество се оказва в противоречие с тоя свят, по команда мислещ и чувстващ, дори по команда мечтаещ за полковнишки или генералски еполети. И Гоце се затваря в себе си, водещ между самодоволни веселяци живота на един аскет. Обаче по тоя начин, той не можеше да хареса никому. Другари, които Гоце по-напред беше наказвал с камшичката си или с плесница, другари, които Гоце тук отминува с хвърляне в лицата им само плюнката на отвращението, почват усърдна служба пред училищното началство. И той не смогва да укрие книга, постъпка или дума. Затова, макар че Гоце, както в Солун по-напред и както в Кукуш още по-напред, макар че той остава винаги един от най-прилежните ученици, неговото поведение никога не бива отбелязвано с бал, по-горен от пет¹². При всеки повод „социалистът“ изпитва наказание, повечето в твърде несправедлива степен. Така предизвикван и ожесточаван, той воюва против „началството“ ту с пряко и смело посочване всяка глупост или неправда, ту с мълчаливо, но явно и жестоко презрение.

– Георги Делчев! За доставяне прочетни книги на арестуваните, сам еди-колко си дни под арест.

12. При най-голям 12.

– Слушам, господин капитан!

Началника побледнява и трепери: той чувствува това „слушам“ и пр. тъй, както желае оня, който го казва...

В края на втората година Гоцевото изключване от училището е само въпрос на един що-годе по-сериозен и благовиден предлог. Извиква го началника на училището и му говори: „Ти не си човек без способности, но си непоправим вироглавец; аз бих желал да промениш нътя, защото иначе и господ не може ти помогна.“ И преди Гоце да отвори уста за оправдание, началника прибавя: „Няма да слушам, ти знаеш повече от мене, иди си“ Благодарение на външни застъпничества, впрочем от никого непросени, непоправимия вироглавец достоява в училището още година.

През това време македонската вътрешна интелигенция беше разбрала, че трябва да взема народното дело върху плещите си – и като следствие на това избухва паметната борба между екзархията, зад която стоеше официална България, и общините, зад които стоеше цялата маса народ. Екзархията искаше да съсредоточи в ръцете си всяка църковно-училищна власт, а общините отстояваха своите права за намеса в *народното* църковно-училищно дело – и борбата се водеше по всички направления, често пъти и с твърде крайни средства.

Партизаните на общините, „сепаратистите“ – произволно тъй наречени от противната страна – имаха край другите свои аргументи срещу неутрализацията и тоя за една предстояща кървава саморазправа между роба и владетеля. „Народа трябва да остане – говореха те – далече от опека на кръгове, които не от липса на патриотизъм, не от липса на горещо желание да се освободи Македония, но по самото си естество и доказани възгледи ще въстанат против едно македонско въстание.“ Обаче тая „кървава саморазправа“ ставаше все по-често и по-често предмет на разговори, спорове и пророчества, тя поглъщаше от ден на ден всички други интереси – и революцията в главите беше незабелязано свършен факт. Въпроса, „как да се почне“, през 93-а година стоеше ребром поставен.

Гоце, който следи с най-жив интерес работите в Турция, обикаля вече по вратите на интелигентни македонци в София и настоява за издаването на един вестник, тъй необходим „да се понасърчат *ония* отвъде“. Той пламва от възторг при новината за образуването на първия таен революционен комитет в гр. Х и решава веднага подир свършването на учи людето, да се измъкне по всякакъв начин и да върви учител в Македония. Но щеше да бъде твърде чудно, ако Гоце останеше да подава

оставка като офицер.

През 94-в год. за спестяване няколко хиляди лева военното министерство беше решило да позабави един-два месеца производството на свършившите юнкери. Обаче тая мярка предизвика негодуванието на очакващите първият офицерски чин и някой измежду тях написва едно анонимно псувателно писмо до министъра. Началника на училището обещава да намери виновника, затова свиква юнкерите и ги заплашва с общо уволнение, ако не посочат оногова, когото най-много подозират. На другия ден има вече не само един, а цяла десетка заподозрени. Кой знае как тъй, Гоце не попада в тяхното число; може би за това, че той, унесен в съвсем други кроежи, остава твърде хладен към изгубените заплати. Но благородния момък се възмушава против неправдата, извършена над „подозрените“ – и управленето на училището издава допълнителен приказ: „Наедно с юнкерите Х, У, Е като писачи на анонимното писмо до г-на и пр. изключва се и Георги Делчев“ – две и две четири – „като социалист“. Гоце изслушва краткото съобщение, обръща се кръгом на юг и протяга ръка, светнал от радост.

Гоце в Щип, Банско

Революционната проповед намери готова почва сред македонските българи; нещо повече, тя удовлетворяваше просто едно изискване на времето. Събитията през последните десетилетия бяха упражнили естественото си влияние върху масата и процеса на „събуждането“ беше от само себе си завършен. Интелигенцията, която стоеше посредством училището винаги между народа, беше делила с него надежда и разочарование, така щото имаше горе-долу еднакво състояние на духовете, следователно лесно се идеше и до една обща мисъл. Едновременните български революционери имаха доста работа с невъобразимите опустошения, които беше направило петвековното робство в народната душа. Македонските революционери, без да бъде задачата им по-малко трудна в други отношения, почнаха много далече, оттам, където бяха свършили старите. И през август 94-а година при освещаването на ресенската църква най-ранните апостоли на македонската свобода правеха вече конгрес, в който се отбележиха при малко бунтовни опити твърде големи, крайно насърчителни резултати.

Гоце, свободен да се отдаде на работа по воля, веднага се упътва там, където го влечаха и мисъл, и мечта – упътва се да търси своя пост. В гр. Х. той се изправя готов за работа пред неколцината „другари“, които съставляваха централния комитет на младото съзаклятие. Там Гоце намира и Дамяна Груев, разпален и красноречив бунтовник, с когото се разбира и сближава дотолкова, щото двамата решават на първо време да учителствуват негде заедно, та да могат при обща работа да си уяснят сумата очакващи разрешение тактически въпроси. Те осъществяват намерението, като прокарат пред екзархията да бъдат назначени – единия, Гоце, в Ново село¹³, предградие на Щип, а другия, Дамян, в самия град!

Всеки ще се досети какъв учител на децата можеше да бъде Гоце – човек, всецяло погълнат от кроежите за онова „учителство“, което му предстоеше сред възрастните. Той свършва с училището, като въвежда тоя неписан правилник: „Децата, които от вас не може прескочи накрай годината чинът си, няма да мине в по-горно отделение; който не бие, когато го бият, хубаво да знае, че и аз ще го бия; който ми обади за нещо другаря си, езика му ще отрежа; когато някой извърши нещо лошо, вий

13. Дели ги от града р. Суходолни; 800–900 д. жители.

сами ще го наказвате...“

Гоце и Дамян между другите си грижи проявяват и такава неуморност и практичност в уреждане общите работи на цялото съзаклатие, че твърде скоро покрай формалното управително тяло в Х. те двама стават фактически господари на положението.

Същата година почнаха арменските смущения; европейското обществено мнение негодуваше против Турция и настояваше за реформи в размирената провинция. Македонските революционери закръшиха пръсти – времената бяха тъй благоприятни да се чуе гласът и на отсам босфорските роби. А нямаше поне в България добре организиран печат, който да заговори пред света за македонските болки и потреби. Печата беше една нужда – външна. Освен това арменското движение застави нашите ратници да удвоят енергия и комитетите никнеха като гъби. Това отвори и друга нужда – вътрешна паралелно с ръста на организацията трябваше да върви и въоръжението на членовете. Обаче паричните средства при ония трудности и разходи, с които е придружена такъва една работа, се оказваха твърде недостатъчни. Затова през коледните празници Гоце пътува в селски дрехи към България да търси подкрепата на емиграцията. В София той пристига с една спечелена из пътя простуда на коремните части, последвана от стомашни раастройства, що не му дадоха мира до гроб. Все пак и болен, Гоце преговаря с Н. Наумова върху тона и направлението, които ще трябва да усвои редактираният от последния вестник *Право*, и с Т. Китанчева върху помощта, която биха могли да оказат на революционерите живущите в България македонци. И наистина, в. „Право“ се превърна за онова време в един добър задграничен лист на вътрешните дейци. А през март 95-а г. биде свикан в София първия македонски конгрес, който съедини разните по цел и направление дружества и братства в една обща легална организация за оная роля, която ѝ бяха предопределили вече изискванията на революционното съзаклатие¹⁴. Друг е въпроса, доколко тая „легална“ организация оправда надеждите, които ѝ бяха възложени.

По Великден Гоце прави една обиколка до У. и Х., като минава през цял ред градове и села, в които почти без изключение сполучва да основе комитети. А накрай учебната година той дохожда пак за няколко дни в България, вижда се с Китанчева, върховнокомитетски председател на легалната организация, и отнася в Х. известието за готвещото се нашествие от чети. Революционерите не посрещнаха лошо решението на комитета да се тури в услуга на българското правителство. Те очакваха няколко добри резултати: 1) че външният свят ще заговори покрай

14. Легалната организация като допълнение на революционното съзаклятие си постави за цел тоже политическото самоуправление на размирения край – в тия подробности:

1. От днешните Солунски, Битолски и Скопски вилаети да се образува една област със седалище Солун. Пограничната линия на тая област ще почва от сръбската граница срещу Врня, ще върви по северозападните межди на каазите Прешовска, Кумановска, Качанишка и Тетовска, ще съвпада с билото на Карадаг и от върха Лоботрън по билото на Шар планина ще достига до Кораб – най-високия връх на Дешат; от Кораб тя ще отива по потока Велешица, на който се намира голямото село Радомир, до вливането на тоя поток в Църни Дрин; от туй място тя ще следва по последната река до с. Нидрет и оттам, минавайки по западните межди на каазите Охридска и Корчанска, до самия връх Грамос, ще върви по южните межди на каазите Костурска, Кайлярска, Воденска и Караферийска до онова място, дето междата на последната кааза се пресича от потока Бистрица; от тая точка тя ще върви по течението на последния поток до вливането му в Егейско море и сетне, като извива на изток по крайбрежието и като обгърща Халкидическия полуостров, ще отива до устието на р. Места, оттук по същата река тя ще върви на североизток до онова място дето се влива в нея притока, на който се намира с. Радибош; а оттам по тоя приток ще пристига до границите на източна Румелия, откъдето по-нататък ще съвпада с границите на Българското княжество и Сръбското кралство.
2. Да се назначава за главен управител на тази област със срок за 5 години лице, напълно удовлетворяващо условията на справедливост и толерантност и принадлежаще на преобладаващата в областта народност.
3. Главният управител да управлява областта с помощта на едно областно събрание, което да се избира непосредствено от самото население при строго съблюдение правата на меншествата и да решава всички въпроси, отнасящи се до вътрешната уредба на областта.
4. Личността и жилището да бъдат еднакво неприкосновени за всички граждани на областта. Цензура на печатното слово да не съществува.
5. Всички областни чиновници да се вземат от оная народност, която преобладава в тяхното местослужение. Висшите от тях да се назначават от султана по предложение от главния управител, а останалите да се назначават направо от самия главен управител.
6. Езикът на главните народности в областта да бъде официален наравно с турския във всичките областни учреждения, като се предостави правото на административните единици да избират един от тия езици на своите официални сношения.
7. Учебното дело на християнските народности да се предостави всецяло на грижите на респективните им училищни организации.
8. За поддържането редът и тишината в областта да се организира една областна жандармерия, основана върху началата на рекрутната система, и непосредствено подчинена на главния управител; тази жандармерия наедно с офицерите ѝ да принадлежи на местните народности съзмерно с числеността им и да не надминава повече от 1% на местното мъжко население; висшите офицери на тая жандармерия да се назначават от султана по предложение от главния управител, а останалите да се назначават направо от самия главен

Армения и за Македония; 2) че ще блесне най-вече всичката деморализация на турския войник; 3) да се използва едното и другото в агитация сред масата. Между скоби казано, ако изпуснем от предвид безнравственото в епизода на 95-а година, тия резултати до известна степен бяха постигнати.

Своеобразното въстание не наруши ни най-малко спокойната работа на съзаклятниците, които стоеха далеч от всяко участие в него. И Гоце старателно дири през това време в Х. хора, които биха могли да помогнат било с упътвания по минноразрушителната работа, било с приготвяне или доставка на избухливи вещества. С тая цел той се въвира през цяло лято между италианци работници, в средата на които скоро добива една особна почит и обич. Така еднъж той отива да търси някого в сборното им кафене и ги сварва уловени един другиму за косите. „Viva Garibaldi, viva Manzini!“¹⁵ обажда се Гоце от вратата. „Viva Gioio!“¹⁶ – викат забравилите битката си работници и го понасят на ръце. При все това Гоце не успява да нареди много неща с тях.

Гоце и Дамян решават в интереса на делото да се разделят през

управител.

9. Бюджета и данъците на областта да се определят от областното събрание. 25% от доходите на областта да се внасят в общото държавно съкровище, а останалите да се употребяват за нуждите на областта.

10. Същевременно с назначението на главния управител да се назначи една комисия ad hoc, в която да бъдат достатъчно представени местните народности и която под председателството на главния управител да изработи подробностите на горните реформи.

11. Да се даде обща и пълна амнистия на всички политически престъпници, осъдени или не, както и на всички заподозрени в неблагонадеждност областни уроженци, които са извън родината си.

12. Подобни реформи да се въведат и в одринския вилает.

Статутите на легалната организация определяха и легални средства за постигане целта. Те гласяха: „въздействие върху правителствата и общественото мнение на България и Европа чрез: а) печатно слово; б) агитация и митинги; в) изпращане меморандуми и делегати до европ. дворове; г) преговори с другите балкан. държави за общо действие в полза на автономията; д) поддръжане избора за депутати в Нар. събрание на ония лица, които се биха задължили да действуват и за постигане целта на македоно-одринските дружества; и прилагане мероприятия, диктувани от силата на обстоятелствата.“

По-късно и реформен проект, и статuti бяха изменени в смисъл на по-голяма определеност.

15. Да живеј Гарибалди, да живеј Мацини.

16. Да живеј Георги.

новата учебна година по разни места. Екзархията удовлетворява мотивираните с домашна необходимост желаниа като преназначава първия за директор на щипските училища, а втория за инспектор на солунската учебна околия. И Гоце отива повторно в Щип, дето се занимава най-дейтелно с уредбата на комитетска поща към всички посоки на страната.

През това време софийският върховен комитет, като не бързаше да оправдае надеждите на съзаклятието, заявяваше вече искания, на всеки случай твърде големи. И в началото на месец февруари 96-а г. „селянина“ пак дохожда в София за преговори. Турил нога върху нога, той стои срещу геверала Николаев, тогавашен председател на комитета, и диктува потребата на революционерите. „Добре, отвръща генерала, – ще дадем всичко, но при условия:

1) Върховния комитет ще представлява революционното съзаклятие, което не ще предприема нищо вън от пределите на Турско и в България, и в странство, и пред българско, и пред европейски правителства; и –

2) Върховния комитет ще има решителен глас по въпроса, кога трябва да се подигне тъкменато въстание.“

Тия две искания не можеха да бъдат удовлетворени по две причини:

1) Върховният комитет при ежегодно променим състав освен дето не представляваше никаква гаранция за що-годе постоянно настроение, но можеше да стане проводник и на влияния, които нивга не биха извели към добър край; и –

2) Върховния комитет, добил в горните обстоятелства и решителен глас по въстанието, всякога можеше да се поддаде на измами като оная през 95-а година – измами, които биха били вече съдбоносни, при едно население сравнително не с празни ръце.

Обаче напусто Гоце доказва това, генералът остава да се чуди на хлапетията, които си *позволява* да го учи на ум и разум. И революционерите губеха вяра да се заработи някога в съгласие с „официалните“ патриоти, като възложиха малка надежда на една тайна софийска групичка, която впрочем не преживя много дълго.

Гоце не доизкарва в Щип учебната годнна. Към средата на месец април той изпраща одного човека на съзаклятието, Доне Стоянов, да отнесе в Битоля около 200 – 300 патрона динамит и десетина ръчни бомби. Доне туря забранената стока в дъното на четири чувала, допълнени с ориз, и подкарва два натоварени коня. Край Битоля товарите биват претърсени за контрабанда тютюн и скритото изляза на пазар. Турците

отвориха очи в изненада, дотогава те мислеха, че опасността трябва да се очаква единствено от България – от организираната македонска емиграция, зад която се мяркаше навремени и сянката на софийския кабинет. А всъщност излизаше, че може би цялата европейска част на империята е превърната или скоро ще бъде превърната на една динамитна мина. Макар че Доне Стоянов не беше издал нищо, властите направиха ред арести в Битоля, Прилеп, Крушово и Щип. Разбира се, Гоце беше хванат на първо място, понеже стоеше налице сред младежта в своя град. Но една хубаво изпълнена роля на синковец, чийто ум бяга „по съвсем други работи“, го спасява.

– Ти ще ми кажеш право, къде сновеш постоянно насам-нататък? – лукаво подзема каймакамина, като мисли да смути Гоця с тоя въпрос.

– Млад съм, каймакам ефенди – отговаря последния с полусрамежлива усмивка, – знаете сами, не може инак.

– Ами дина-мита? – провлача кайманаминът и гледа остро изпод вежди.

– Дина, Дина, ефендим, коя Дина казахте? С никоя Дина не съм имал работа...

– Бре, даскале, какви глупости ми дрънкаш; питам те дали си комитета, разбираш ли, *дали си комитета?*

– Ух, аз пък се уплаших да не са ме набедили нещо...?

– Аллах, аллах! Даскале, царя дава правдини на раята¹⁷, ама това не те интересува, махни се!

И Гоце беше свободен. Но подир месец по заповед на самия вали паша Гоце биде арестуван изново и откаран в Скопие. По края на това запиране се вижда, че не е имало никакво предателство и че всичката работа се е състояла просто в големи подозрения. Скопските власти заявяват на Гоце, че той не трябва вече да се връща в Щип, и му поискват за освобождение „кефил“, че ако бъде подирен, ще се яви веднага. Криволяво нарежда се и това. Гоце отива в У и после в Х; трябаше да стане обичайният годишен събор от видни работници на съзаклятието.

Тоя събор утвърждава един *устав на революционната организация*, почти копие на стария български, твърде оригинален с положението, че само *екзархисти българи* се приемат за членове на комитетите. Обаче такъво едно решение беше тъкмо съобразно с условията, при които се работеше.

17. Тогава наскоро бяха обявени издействуванията от бълг. правителство „реформи“, солта на които беше в тримата необрязани турци, що се предвиждали като помощници на обрязаните македонски валии.

В онова време революционната идея трябаше да издържа твърде мъчна борба преди всичко с екзархията и нейните многобройни органи в страната. Тя прочее трябаше да стане обща за национално самосъзнанието се българско мнозинство, че тогава да подири път и в средата на елементи, върху които всевъзможните златни и сребърни пропаганди бяха упражнили едно крайно развратително влияние. Все пак революционерите не можеха да избягнат случайни сблъсквания с казаните пропаганди, вследствие на което се отиваше до големи крайности. И често борбата вземаше даже тъмен шовинистически цвят. Гоце – човек на твърде широки възгледи, дига ръка за предметния член в устава без какви да е резерви. Но туй не трябва да ни учудва, защото той беше и практически деятел в най-строга смисъл. По-късно, щом обстоятелствата се поизмениха, Гоце пръв настояваше да се измени и устава. Тогава революционната организация отбеляза, че за постигане гонимата цел трябва да бъдат сплотени всички потиснати народности в страната¹⁸. И вече съзаклятник можеше да бъде и българинът, и гъркът, и всеки, който би бил кадърен да принесе някаква полза на освободителното дело¹⁹.

За новата учебна годнина Гоце решава да подири място негде в Разлога за улесняване съобщенията между вътрешността и България – необходимо беше да се организира по-скоро и тоя край. Той прокарва назначение в Банско²⁰, дето пристига в края на месец август. Под предлог на болест Гоце обикаля твърде често всички околни градове и села. В два-три месеца и Разложко, и Неврокопско, и Джумайско съставляваха вече хубава част от общата мрежа на организацията. Нивга Гоце не срещна невъзможността в онуй, което си поставяше като цел за

18. *Устав на Тайната македоно-одринска револ. организация*, глава I. Цел: Чл. 1. Т.м.-о. р. организация има за цел да сплоти в едно цяло всички недоволни елементи в Македония и Одринско без разлика на народност, за извоюване чрез революция пълна политическа автономия за тия две области. – Чл. 2. За постигане на тая цел организацията се бори за премахването на шовинистическите пропаганди и национални разпри, които цепят и обезсилват македонското и одринското население в борбата му срещу общия враг; действа за внасяне общия дух и съзнание между населението и употребява всички средства и усилия за по-скорошното и своевременното въоръжаване на населението с всичко необходимо за едно общо и повсеместно въстание.

19. *Пак там*, глава II. Състав и устройство; Чл. 3. Т. М.-о. р. организация се състои от местни революционни организации (дружини), съставени от членовете на всяка отделна местност (град или село). Чл. 4. Член на Т. м.-о. р. организация може да бъде всеки македонец и одринец, който не е компрометиран с нищо нечестно и безхарактерно пред обществото и който обещава и се задължава да бъде полезен на революционното освободително дело.

20. Почти град, около 1500 къщи.

осъществяване. Една блага душа предразполагаше всички, които го доближаваха. Една пламенна дума обайваше всички, които го слушаха. Една несъкрушима вяра заразяваше всички, които почваха работа заедно с него.

Но банските общинари помирисват въська на опърпания кукушанец и настръхват ужасени. Те го повикват в едно тържествено заседание и му казват, че съвсем не харесват човек, който мисли да накладе света на огън. „Хе, байновци – отвърща Гоце, – нека бог ви даде живот, вий сами ще понесете главни за тоя огън!“ Струва ни се, че пророчеството се сбъдна...

Общинарите, слисани от смелия отговор, изпращат жалба на неврокопския владика, който беше пряк началник на бунтовника учител. Повикан да отговаря на обвинението, бунтовника вече държи езика на „принципът“ и от името на съзаклятието предупреждава светия старец да не отива далеко в подобен вид разпавии. Гоце можеше да остане в Разлога още време, но вече интересите на делото го викаха другаде.

На 8 декември той се прощава с учителството и прескача отсам границата.

Назлъм бей, Виношката афера

В края на 96-а година революционната организация беше добила повсеместно разширение – бунтовното слово проникваше и в най-затънтените кътища на робската страна. Тогава се почувствува нуждата и от едно представителство в България – нужда от лица, чиято постоянна грижа да бъде удовлетворението на ония външни и вътрешни потреби на съзаклятието, за които говорихме по-рано. Естествено, най-пригоден за такъва работа беше човека, с когото вече хората се шегуваха, че забравя султана и мисли за себе си може би само когато спи. Гоце дохожда в София и намира Гьорча Петров, с когото съставиха задграничното представително тяло на съзаклятието.

Първата работа на организационните представители беше да постигнат едни другарски отношения между вътрешните дейци и върховния комитет. Новите хора, г. Хр. Станишев и др., които стоеха вече като ръководители на легалната организация, се показаха по-малко претенциозни от г. Николаева. Въпреки старанията на един министър да осуети съглашението между двата лагера, които при задружно действие би били сила, твърде опасна за всяко българско правителство, това съглашение до известна степен биде осъществено. Все пак нито вътрешните оставаха много доволни от външните, нито последните от първите. Вътрешните оставаха недоволни от външните, защото получаваха твърде малко от онова, което им трябаше. Външните оставаха недоволни от вътрешните, защото нямаха едно какво-годе, макар най-малко участие в управата на съзаклятнишките работи. И върховният комитет отбелязваше по-късно пред конгреса, че „въпросът за окончателното обединение на двете организации е в зависимост от материалната помощ, която той би могъл да окаже на вътрешните дейци“. Тук е място да се помене, че между другите средства, опитани от „легалните“ кръгове за обединението, беше и Гоцевото избиране през 97-а година като член в комитета. Тоя избор, то се знае, не биде приет²¹.

Още щом стъпва в България като представител на революционното съзаклятие, прямодушния Гоце махва отворен ръка на всяка дипломация и оставя Гьорча Петров да хитрува с министри и с върховен комитет. А той намира за най-полезно да тича по всевъзможни доставки, да урежда най-далечни преноси и да търси хора, които биха могли да отидат на работа в Македония било като учители, било като друго. Все през

21. *Отчет* на Върх. мак. к-т пред V мак. конгрес – 26 јули 98-а г.:

„С придобитото през 96-а и 97-а година еднородност во организацијата на македонските друштва на реда си дохождаше вѣдворјаването пѣлно единство во плановите и дејствијата и с онај половина од организацијата за ослободителното дело, којто по своето положение да се укрепува и развива под строгите преследувања на турската власт не може да се рѣководи, што се отнася до формалната страна, од един устав, каквѣто е нашият. По-скорошното постигание на ова единство ставаше толкова по-наложително од факта, че во крѣговите на европејската дипломатија се говореше за раздор меѓу организацијата од кнѣжеството и онај од вѣтрешноста на Турција, а тоа мислење нагнаваше голема пакост на ослободителното дело. Макар и косвено, тој слух на недоверие меѓу двете половици на македонската организација обезсѣрчаваше дејтелноста измеѓу многу од нашите друштва во кнѣжеството. Ето зашто тој вѣпрос един вид обуславјаше чисто вѣтрешната дејтелност на комитетата било по сѣживувањето на друштвата, било по изпросувањето на општествената лепта чрез осребривањето на нашите облигации од патриотическиот заем. Тоа напѣлно се сѣзнаваше и од самиот конгрес, во рѣшенијата на којто се бележи: «Нај-големиот желание на конгресот е, што ѣ бѣдецијат комитет да влезе во сношење со вѣтрешната организација.»“

Понеже едно од главните натијкувања на прѣставителите од вѣтрешната организација се отнасяше до разновидноста во мислењата на самите членове од комитетата по някои шекотливи вѣпроси, то оше прѣди пристѣпувањето кѣм избору за новиот сѣстав на комитетата се беше обѣрнато вниманието на конгресот вѣрху тај деликатна страна во вѣпросот. Обаче резултатот на изборот беше по-друг, којто обстоятелство немалоко трудностичини, докато комитетата се конституира. (*Защото Гоце беше откажал да влезе во комитетата. – Авт.*) Избегнувањето на тој плачевен резултат беше невѣзможно, зашто веднага след изборот конгресѣт се беше разтурил, та, подадената ни оставка нямаше кој да приеме. Така поставени, ний трѣбваше вече да караме работата нанапред, като се уповавахме да сдобием единство во идеалот, на којто всички еднакво служим, И нашата надежда се оправда. Комитетата, којто на другиот ден од изборот си подаваше оставката, рѣководи цѣла година делата на нашата организација при единоумислие, рядко за нашиот општествен живот и ако днес виѣ, господа делегати, сте свикани ка конгресот три-четири месеца прѣди изтичањето мандатот на комитетата, то можем ви увери, че тоа прибрѣзување се дължи главно за удобноста на сезоната за подобни сѣбрања у нас и на неотлагемостта на някои вѣпроси, които со вашето присуствие си увеличават значението прѣд општественото мислење во Европа. Но нека отговорим прѣди всичко как комитетѣт е изпълнил възложените му рѣшения од IV македонскиот конгрес. Тези рѣшения се сѣдржат во следното:

1) ---; 2) ---; 3) ---; 4) ---; 5) --- и 6) приготвувањето на едно вѣстаание во Македонија и Одринско, за којто цел нај-напред трѣба да се направи всичко възможно за постигание единство со вѣтрешната организација.

„Започнахме, господа, од последното като нај-главното. И ето цѣла година изпълнявахме ролята на онај нещастник, којто е, имал за задача да тласка по стрѣмниот брѣг на една висока планина едно големо кѣлбо, којто, колкото по-

това време Гоце влазя в споразумение с арменски революционери, от които иска да му препоръчат някой майстор леяр на ръчни бомби и на разни видове инструменти за разрушително-пакостна работа. Искания майстор се намира и денонощно бълнуваната „фабрика“ се урежда. В края на пролетта, 97-а година в пазвата на Осоговските планини между вехтите саблерски колиби²² пониква и новата сграда на една твърде бърже импровизирана железолейарница. Дрипави и бледни човешки фигури се мяркат в нея и около нея. Мрачни и съсредоточени, тия хора свещенодействуват. Един по един чугунените шарове се търкалят към общия куп, напътствувани с енергична благословия за султан и паши. Гоце работи в леярницата заедно с другите и повече от всички. Трудът е ужасен, средствата недостатъчни, мизерията нетърпима. Но Гоцевият пример ободрява, насярчва и умилява...

Трябаше бързано да се изработи нещо повече, додето българското правителство не беше узнало какво се върши в Саблер. Но паричните нужди са тъй големи, че за нищожни суми, изхарчени по маловажни работи, се пораждат между двамата представители на организацията твърде големи неприятности. И Гоце решава да потърси с помощта на желязото и куршума услугата на богати македонски турци. Ако тиранията е насилие, революцията е насилие срещу насилието. Грабежът от галениците на тиранията за целите на революцията има едно историческо оправдание. Защото революционера не всякога може да употреби морални средства против един съвсем неморален ред на нещата. Но Гоце счита, че извършените в полза на делото грабежи не като система на македонската борба, а като своеволни заслуги от отделната личност – и говореше: „В жертвата не трябва и не може да съществува степен; тя свършва,

силно нанавре се тласка, по-бързо нанавре се повръща. Немалко труд и време изтощихме в това изнурително предначертание. Няма нужда да обясняваме всички перипетии, обаче положението на в м. комитет е такъво, че той непременно трябва с това кълбо да изкачи брегът и ние се надяваме да сме успели в едно: да сме поставили достатъчно здрави спиралки на кълбото, щото да не може да се възвръща вече назад. Остава бъдещия комитет да довърши заченатото от нас. Окончателното постигане уединението е само върху един въпрос, изравнението на който е в зависимост от материалната помощ, която комитетата би могъл да окаже на вътрешната организация; там е само единственото недоразумение, та ние вярваме с постоянния напредък на нашата организация да може и това недоразумение да се премахне.“

И т.н.

22. Село Саблер, Кюстендилско.

когато е нужно, с име, и с чест...“ И добавяше усмихнат: „Ако ценим хорските мнения, как можем да бъдем спокойни – много са човешките аршини за пътно безпътно!“...

В края на месец юли с десетина отбрани момчета Гоце минава границата. Най-първо той опитва щастието си в Кочанско, в село Буковец, дето през една нощ обгражда къщата на Черкеза, прочут с лири турчин. Случайно в къщи не се намира нито Черкеза, нито някой от неговите домашни освен един говедар, който си послужва с оръжие, за да плати с глава. Подир тая работа, от която не изляза нито петаче, Гоце отправя четата си в Струмишко и се запътва към У и Х, където урежда някои организационни работи. Към средата на август той се връща при другарите си, които го чакат край струмишкото село Д. и веднага се отправя преоблечен за близките минерални бани с цел да изучи мястото и да устрои залавянето на лекуващия се там богат Мафи бей. Но и тоя план остава без последствие. Все-пак, решил еднъж да намери пари, Гоце обхожда околните села и взема пред очи ту едно, ту друго турчина, докато най-после спира избор на младия Назлъм бей, чутовно богат син и зет.

Един септемврийски ден Гоце завардя с другарите си пътя между Струмица и Василево, бейски чифлик, в очакване Назлъм бея да мине от града за чифлика. Обаче бея не минава. На следния ден четата се настанява отново половин час във от Струмица, край шосето, в царевичите. Хората, поставени да следят Назлъм бея, съобщават, че тоя ден вече, навечер, ловът ще бъде на пазар. След пладне Гоце заедно с четниците Михаил Попето²³ и някой си Стояна, преоблечени в селски дрехи, излязят на пътя, придружени от един селянин, който познава бея, за да го посочи, ако не бъде сам. И ето, подир два-три часа мъчително чакане откам Струмица се задават в облак прах двама конници. Единият, възседнал червен ат, е самия Назлъм бей; вторият, яздещ по-назад, е другар, храненик на бея. Гоце, Попето и Стоица захващат престорена караница и дърпане. Назлъм бей доближава и протяга ръка:

– Ей, гяури, защо е тая патърдия, стойте!

Вместо отговор Попето хваща коня за юздите, Гоце се опитва да катурне бея, а Стоица чака готов да го заключи в железните си прегръдки. Другарят на бея още като намирисва каква е работата, скача безумен от коня си и хуква да бяга пеш. Обаче Назлъм бей изляза по-сърчат и

23. След време от най-добрите работници на организацията; през 1902 година убит в Кукушко.

преди да бъде катурнат, измъква револвер и ранява Попето в ръката. Останалите скрити момчета пристигат на помощ и бият, свързан вече, тръгва заобиколен от страшната компания. Избягналият другар на пленника веднага съобщава в Струмица за случилото се. Подигнатата силна потеря напразно дири пленителите, като събира вещите на пленения, майсторски разхвърляни за объркване пътя.

Подир 3 – 4 дни стария бей получава в Струмица по заплетен канал писмо да упражни влиянието си пред властта за спирането на потерите и да изпрати до посочено лице в малешевското село Нивичани 6000 лири, ако иска да види сина си жив. Уплашения баща направя нужното, потерите спират веднага и се отнасят 1500 лири с нарочно много здраве и с „реджа“²⁴ до капитан ефенди да съгласи на толкова, защото годината е лоша и мъчно се намират повече. Гоце повръща изпратената сума и захваща преговори, укрит в малешевските планини, докато най-последно, на третата неделя от пленяването, и двете страни се установяват на 3000 лири. През нощта, когато стария бей изпраща парите за предаване, Гоце, измъчван от стомашни болки, захвърля оръжие и лежи свит в един кът на горската колиба. По едно време болния войвода заспива, момчетата тоже заспиват, само часовия, хванал един край на въжето, с което е вързан пленника, стои буден в тъмнината. Винаги жаления и затова не особено добре свързания Назъм бей успява да се отвърже и да вземе Гоцевия револвер. Без да изпусне края на въжето, той поисква да излезе вън и часовия тръгва след него. Но щом направят няколко крачки, бея пуца въжето, гръмва върху четника и хлътва в шумата. Безплодни остават целонощните дирения на веднага събудените момчета. Знаещ пътя, беглецът отива право в Нивичани, случайно намира там хората, носещи трите хиляди лева, взема парите и до вечерта се отзовава дома си. Тряба да забележим, че Гоце изкусно беше подвел властите към убеждение в чисто разбойнишкото естество на извършения плен. По тоя начин бяха избягнати всякакви разследвания сред населението – разбойнишките пленителства са всекидневни случки в Турско.

В отчаянието си Гоце опитва още няколко най-рисковани кроежа, обаче несполуката го посреща вредом. Освен това в края на ноември той беше поразен от едно страшно известие: организацията в целия Скопски вилает се застрашаваше от неминуема катастрофа.

Шайка обикновени разбойници нападат в с. Виница богаташа Кязим бей с обирнишка цел. Бея показва съпротивление и бива убит.

24. Молба.

Скопския валия Хафъз паша хлъзва от радост: ето причина да се начне преследване на българите и да се постигне съсипването на комитетите. Прочее валията отдаде на винишкото убийство политически характер и натовари прочутия Дервиш ефенди с мисията да произведе надлежното следствие²⁵. Най-напред бяха затворени всички свещеници, учители и първенци от Винаца и другите околни села. Подложените на жестоки мъчения нещастници дадоха определени от властта показания и олелията се разшири далеко из Кратовско, Малешевско и Щипско. Всички посъбудени хорица бяха наблъскани в затвора. Няколкостотини бежанци нахлуха в България. И доста материали паднаха в турски ръце.

Гоце шари обезумял из пламналите краища, но какво би могъл да направи? Удара беше тъй ненадеен и тъй бърз, че нито дума трябваше да става за предваряне или нещо подобно. Все таки Гоце намисля да спаси поне арестуваните от бесило или заточение – и дохожда в България за една голяма чета, с която да нападне препълнените тъмници в Щип и Скопие. Но българското правителство, подпомагано от европейските посланици в Цариград, действуваше с похвална енергия – и Високата порта биде принудена да обещае амнистирането на бежанците и освобождението на затворниците. И планът за нападението на тъмниците си остава план – амнистията и освобождението последваха твърде скоро. Осъдени бяха на дълговременно запиране само единадесетмина доказано „видни комити“.

Новата 98-а година почва за Гоце с нови грижи по саблерската работилница, напусната от майсторът-арменец още през есента и несръчно уреждана от несръчни майстори хъшове. Но скоро турските шпиони влязат в дирите на фабрикантите и турското вакъфско комисарство поисква от българското правителство закриването на македонската народна фабрика. По една честита случайност готвеният обиск бива предугаден и полицията намира само голите стени на работилницата. За десетина месеца от Саблер бяха изпратени дар на султана около 1500 всевъзможна големина бомби и няколкостотин разни видове брадви, лопати и чукове.

Гоце прекарва цялата останала година в неуморни старания да прехвърли по възможност повече материали в Турско. Благодарение само на тайните офицерски братства и тайните ученишки кръжоци²⁶ тия негови старания при голямата оскъдност от парични средства не

25. Шпионина Георги П. Иванов, живущ в гр. Кочани, показваше особена ревност в клетите; през 900-та година той получи от революционната организация това, което беше заслужил.

останаха съвсем безплодни. А трябаше да се бърза с въоръжението, защото благоприятни моменти, каквито бяха арменското и критското въстания и Гръцко-турската война, не можеха да се повтарят вечно.

Най-после революционерите се попитаха: не ще ли се намерят за върховния комитет хора, които биха служили единствено на съзаклятието и които биха съумели да отворят шепите на емиграцията? Изобщо падна върху неколцина млади офицери, измежду хероите на 95-а година. Те бяха засвидетелствували вече готовността си да се жертвуват за македонската свобода и говореха с пламък за нови кървави борби. Направи се нужната агитация пред надлежните дружества, върховния комитет – Станишев и др. – биде предизвикан да свика конгрес през май 99-а – и г. Б. Сарафов пое главатарството на легалната македонска организация в България.

Гоце потрива ръце: „Най-после можем да се надяваме, най-после все ще излезе нещо, че инак – пфю!“...

Големите нужди пораждат и големи надежди.

26. И офицерските братства, и ученишките кръжоци подир време се разтуриха. От ученишките кръжоци на първо място бяха самоковския – на ученици в железарското училище – и кюстендилския – на ученици в педагогическото училище.

Началник на всички чети в Македония

Колкото повече тайната организация разширяваше кръгът на своите действия, толкова по-чести ставаха и малодушните издайничества, и шпионските открития. Съзаклятниците, които сполучваха да избягнат мъките на тъмницата, почваха работа в дружба с тъмнините. И твърде скоро всяка революционна околия имаше вече на разположение по неколцина скрити работници, които изпълняваха най-разнородни служби. В края на 98 година тия въвн от закона хора достигнаха едно внушително количество. Тук-там по своя инициатива те бяха образували групи, които действаха много по-успешно, отколкото единичните лица. Ръководителите на организацията забелязаха големите преимущества на групата – те й отредиха мястото на добър фактор в революционната организация. И ръководената от войвода и агитатор²⁷ чета, състоеща от 5–6 до 10–15 човека, постепенно съсредоточи в ръцете си цялата бунтовно-подготвителна работа²⁸. Тя остави на селските, околийските и пр. унравителни тела само административната служба. Още в началото Гоце беше натоварен с грижата да уреди чета за всяка революционна околия. Той биде признат и за началник на всички чети в Македония. Нека припомним – и на всички чети в присъединеното към общото съзаклятие Одринско.

През това време турското правителство беше отворило вече систематична борба против революционната организация, или все равно – против българщината в Македония. Легион шпиони запъпляха и по градове, и по села – легион шпиони, на които се плащаше и плаща не само да издирят, но и да измислят по тоя начин трябваше да се премахне цвета на опасния народ. Хитро ползуващи се от началото „разделяй и обезсилвай“, властите оказваха и оказват най-широко покровителство на разните пропаганди, които глождат македонската снага: в борби за национално самосъхранение трябваше да се изцедят и последните сили на вироглавото племе. Най-после валии, мютесерифи и каймаками организираха тъй наречените панислямски дружини, като укриха под една патриотическа маска същинската си цел, която беше да се изправи народ против народа, да се хвърли племе върху племето – и да се постигне окончателно смазване на раята.

Прочее между турската власт и революционното съзаклятие се

27. Най-често един интелигентен момък изпълняваше и двете длъжности.

28. Правилник за четите на тайната мак.-одр.

организация:

Чл. 1. Четата, като допълнителна част на местната районна организация, обяснява и разпространява между населението идеята, целта и задачите на организацията, определени в нейния устав и правилник.

Чл. 2. В места, дето има съставени организации, подготвя членовете на тези организации за истински народни борци, упътва ги в духа и направлението на организацията и ги закрепва в организационно и дисциплинарно отношение; а в места, дето няма организации, но има почва, организира такива съгласно устава и правилника на организацията и за направеното съобщава на районния комитет (ръководително тяло) за сведение и надлежно разпореждане.

Чл. 3. Прокарва между населението чрез убеждение и морално влияние идеята за самовъоръжаване.

Чл. 4. В допълнение дейността на местните ръководители в селата и градовете четата урежда управителни тела, групи, изпълнителна полиция, тайна поща, нарежда сметките и списъците на членовете в селските местни комитети и изобщо – урежда всичко, което е предвидено в правилника, но не е дотогава извършено.

Чл. 5. Четата организира силите на организацията със съдействието на ръководителите по селата и града в боево отношение, обучава момчетата на боево изкуство и ги подвежда под боева дисциплина.

Чл. 6. Четата по разпореждане на районния ръководител сама извършва или подкрепва преноските на боеви материали в района си. Ней се предоставя грижата за раздаване оръжието между населението (членовете на организацията) и запазването му в добро състояние било в складовете, било по работниците.

Чл. 7. Подкрепва ръководителните тела в събирането на пари, като употребява морално и физическо влияние върху посочените от ръководителите лица; въздействието върху разни членове и не членове на организацията за тяхното вразумяване.

Чл. 8. Изтрива по разпореждането на комитета осъдените на смъртно наказание лица.

Чл. 9. Дебне и парализира пренасянето на оръжие, което попада в неприятелски ръце; преследва разбойниците, били те турци или християни, както и всяка чета, непринадлежаща на организацията, и със съгласието на местното районно ръководително тяло взема нужните мерки за изтрелението ѝ или за парализирането на нейните действия.

Чл. 10. -----

Чл. 11. *Четата* е предназначена да служи в района като ядка и смъртна дружина във време на въстанието; тя първа трябва да подигне знамето на революцията по разпореждането на централния комитет, да поддържа и съживява духа на борците в самата борба и в най-трудните времена и минути. За постигането на тази ѝ крайна задача през време на подготвителната ѝ дейност тя трябва да има пред вид: а) с примерното си поведение спрямо населението да му стане обичлива, та да я следва то във време на борбата; б) с думи и дела

почваше явен двубой. В тия обстоятелства именно предстоеше на революционната чета да се покаже най-вече – да пресъздава, да ободрява, да отмъщава. Но една група, развита още и в боево тяло, освен добро въоръжение изисква и немалко друга разноска. Новия върховен комитет показваше голяма воля да помогне в това отношение, обаче и неговите средства не бяха още твърде достатъчни. А Гоце, за да постигнеше хубава наредба, преди всичко имаше нужда от една сравнително крупна сума. И както преди две години, той трябаше да търси пари чрез насилие в Турско.

Около Петровден, обкръжен от 30-40-мина другари, Гоце кръстосва вече безводния Боздаг. Там е Михаил Попето, който беше участвувал в залавянето на струмишкия Назъм бей. Там е Стар Илия Кърчовалията, старо горско пиле, а сега „народен“ войвода. Там е Кочо Муструка, вехт харамия, когото организацията също искаше да вчеловечи. Там е и, Антон Бозуков, върховнокомитетски член, тръгнал с мисия, за която ще стане дума по-нататък.

След няколко дни Муструкът избягва с неколцина свой косъм другари, залавя одного калугера от близкий манастир „Св. Иван“²⁹ и му взима 300 – 400 лири; нека поменем, че организацията наказва непоправимия разбойник твърде справедливо. Подир кратко време г. Бозуков тръгва с част от момчетата надолу към Кукушко и Гоце остава с 12-мина да върши своята работа в Драмско.

Около месец и половина Гоце върви по стъпките на Иляз бея от село Радоливос, обаче не успява да го залови: страхливи услужници, поставени да следят бея, систематично заблуждават четата – и нивга последната не попада в една истинска дияра. Но Гоце не искаше да се върне без пари, затова изменя планът касателно лицето и мястото.

Гоце с превързана лява ръка, от разранения показалец на която беше паднала една става, въоръжен само с револвер и кама, повежда през

смели, безкористни и произходящи от искрена преданост към освободителното дело, да бъде при членовете на организацията като образец на истински народни борци за свободата на страната и с това да го насърчи, окуражи и привърже към себе си; в) да се подготвят измежду членовете на организацията колкото се може повече верни другари – способни да издржат докрай борбата, като подканва по-избраните хора да взимат участие заедно с нея в разните рисковани предприятия или ги подбужда и кара те сами да вършат такива.

29. При с. Лакус в Серско.

една септемврийска нощ малката си дружина. До заранта той приближава гръцкото село Шилинос, едвам на час, а може и по-малко разстояние. В Шилинос живее гърка Димитраки, богат лихварин и кръчмар. Лирите на кир Димитраки, ако се вземеха, биха имали една заслуга в освобождението на Македония... През денят Гоце узнава от нарочни хора, че кир Димитраки е в село на дугеня си, гдето се навърта и един таксилдарин с 5–6-мина заптии. Надвечер четата се втурва тичешком в селото сред олелията на изплашените гърци и гъркини. Таксилдаринът и заптиите откриват огън из една стая над кръчмарницата, но с два-три пуснати от четата куршуми биват заставени да налягат на пода и да не мръднат вече. Нападателят влиза в дугеня, измъкват гърка изпод една лавица, връзват му ръцете с въже, и го подкарват навън. Когато четата излиза вече от селото, турците почват изново стрелба, та обезумелия от страховете пленник да си намокри коленете, без да стъпи негде на капка водица. Подир 3–4 дни от кърчовската³⁰ местност „Казанка“ Гоце пише в Шилинос до брата на пленения за 2000 лири откуп. Това писмо едва не попада в турски ръце: обискираният край гр. Сер носител се досеща на време да го погълне. Същите дни двама услужващи на четата селяни убиват край с. Кърчово едного войника. Веднага заловени, без да ги пита някой, те откриват на властите, че в „Казанка“ има чета „комити“. Ненаучил още участта на изпратеното писмо, но с време узнал за извършеното издайничество, Гоце се премества с четата и с пленника в недалечната местност „Каменлив чукар“, отдето подир два-три дни, обезпокоен от наводилите околността потери, отива между Кърчово и Крушово, в рудните ями на местността „Арамян“. Тук вече Гоце научава за случката край Сер и праща двама преоблечени четници – Атанас Тешовалията и Георги Бродилията³¹ – да отнесат второ писмо, направо в Шилинос. Очакващ отговор, той узнава, че ще се пренасят от Неврокоп за Сер големи държавни суми, и като отвежда пленника в една от пазвите на Алиботуш, наречена „Капе“, дето го оставя с няколко момчета, тръгва, придружен от 5–6-мина, да пресреща царската поща. И наистина, пощата минава с много пари, но и с мнозина пазачи: 60 – 70 души войници. Като отива в „Капе“ при домилелия след несполуката пленник, Гоце намира върналиите се от Шилинос пратеници с нищо и никакви 180 лири и с едно „няма и не може повече“. Времето напредва, дохожда октомври, живота в планината става мъчен и за да се свърши работата по-скоро, пленителя

30. Село Кърчово, Демирхисарско, отсам Вардара.

31. Първият от с. Тешово (Неврокопско), а вторият от с. Броди (Серско), по-късно войводи – единия неврокопски, другия – серски.

намалява исканата сума на 600 лири. След една твърде уместна заплаха кир Димитраки писва на брата си: прави какво прави, да изпрати още 420 лири, защото иначе „θά μοι κόψουν τό κεφάλι“³². Атанас Тешовалията и Георги Бродилията отнасят новото писмо и четата, уверена от гърка, че тоя път всичко ще се свърши, почти забравя употреблението на въже. През това време постоянно идват при Гоця хора из околностите по комитетски дела – и кир Димитраки винаги бива отстраняван от четата, за да не разбере с какви човечеи има работа. Една нощ пазача на отстранения пленник заспива – и пленникът офейква. От височините на Алиботуш кир Димитраки вижда близкото село Белово (Мелнишко), където се промъква до заранта, после отива в Мелник и оттам съобщава чрез драмските власти на брата си, че няма вече от какво да се бои. И телеграмата изпреваря Гоцевите пратеници, които едвам отбягват една хитро нагласена примка. „Поврага – обичаше да повтаря Гоце, – нямам хайдушко щастие и туйто!“

Около Никулден Гоце се завръща с празни ръце в България и огорчен, забелязва, че върховния комитет, наместо да прилепне към революционната организация, клони в път съвсем противен.

Както говорихме по-горе, през това време турските власти бяха решили вече да се борят с революционната организация и с българщината в Македония по всички направления. Разбира се, и организацията, и българите изобщо поеха с достойнство хвърлената ръкавица. И през 99-а година македонската земя беше театър на цял ред събития, които приковаха всесветското внимание върху картата на Европейска Турция. Ний ще приведем най-характерните.

През месец май в Прилеп един шпионин беше открил тайното пристигане на двама видни съзаклятници – Гавазов и Чемков. Полицията, която нямаше сведения точно в коя къща са опасните бунтовници, обискира цяла махала. Най-после Гавазов и Чемков бяха намерени. Те сами туриха край на живота си, след като повалиха неколцина заптии. Революционната организация осъди на смърт шпионина и подир няколко дни Стоян Лазов, учител, и един селянин го застреляха в турската махала. Излизат махленските турци, дохожда полиция и войска – и убийците на шпионина паднаха в едно редовно сражение. Обаче и турците погребяха свои 10 – 12 души. Властите намериха в тия две случки достатъчен повод за масови арести и широко разследване, което свърши с осъждане 49-мина видни хора на вечни окови.

32. „Ще ми отсекаат главата.“ (гр.)

Два месеца по-късно в Куманово се разигра друга трагедия. Сръбските пропагандисти в тоя град, насърчавани от правителството, бяха тласнали неколцината сърбомани в борба с българското население зарад една църква и нейните имоти. Най-последно, през август, правителството уж поиска да тури край на дълговременната разпрявля: едно императорско ираде оставяше на българите църквата и предвиждаше за сърбоманите известна сума пари. Но това, което се даваше с едната ръка под натискът на българското правителство, с другата се унищожаваше съгласно хубаво разбраните турски интереси. Въпреки царското ираде скопският валия назначи неколцина комисари да изучат въпроса отново – и последните дадоха своето заключение: българите, които ще вземат църквата, да обезщетят сърбоманите с църковните имуществва и с 400 лири отгоре. Това ново решение биде потвърдено от централните власти в Цариград и борбата се поднови с ожесточение, което доведе грамадни разходи, сума осъждания и преждевременната смърт на хероинята Екатерина Авксентиева Симидчиева.

В края на годината дойде ред и на Гевгелийско да изпита ужасът на съсипията. По наощрение от панислямския гевгелийски комитет или, най-право, по наощрение от гевгелийските власти 40 – 50 души турци, групирани в разбойнишка чета, нападнаха през една декемврийска нощ селото Валандово. Целта на това нападение, както и на многото подобни в други краища, беше двойния грабеж: при нападението за нападателните и при следствието чрез рушвети за блюстителите на закона в страната. А покрай грабежа се постигаха и косвени резултати, които осъществяваха турските българоубийствени стремления. При нападението, за което ни е думата, селяните взеха оръжие и в цяла нощ сражение убиха неколцина разбойници. На другия ден – бог знай откъде-накъде – властите обвиниха валандовци в бунт. Последваха запирания, които се простряха далеко из околните села, и затворите се оказаха съвсем тесни да поберат хванатите 500 – 600 души невинни хора...

*Четите от серското револуционно
окръжие, февруари 1903 г., събор в
Алиботуш планина*

Този род събития действуваха тврде силно върху нервите на една част от македонските дейци – главно на ония, които стоеха вн от сцената и които гледаха кървавата игра отдалеко. Ударите, които турското правителство нанасяше на револуционната организация или на българското население изобщо, бяха в очите на живуците в България работници с десеторно по-голямо значение от онова, което имаха всъщност. Опасността, която не познаваме отблизо, е винаги по-страшна, отколкото когато се изправим лице срещу лице при нея. За ръководителите на легалната организация положението в Македония ставаше най-критично. Там се струваше, че всичко е разклатено и че всичко ще рухне най-скоро. Те говореха вече за една усилена, макар и крива-лява подготовка – и да се свърши... Прочее върховният комитет усвояваше възглед, според който македонското народно въстание преставаше да бъде средство и ставаше чисто и просто една цел. И той не можеше да разбере по-нататък отвъдненци, които тъй също бързаха, само че съвсем по други причини. Защото револуционната организация бързаше, за да бъде готова при случай на едно стечение от благоприятни обстоятелства – когато би могло да се очаква с по-голяма сигурност, че иззарчването на последния патрон ще има за резултат и постигането на крайната цел. Още по-малко върховния комитет можеше да разбере Гоця, който всякога повтаряше, че робите трябва да се подигнат целокупно на въстание само когато се почувствуват свободни в душите си, само когато кървавата разправа с угнетителя бъде проявление на една сравнително по-голяма гражданска съзнателност. „Аз не искам – поясняваше Гоце – въстание с хора, които ще ме напуснат при първата несполука; аз искам револуция с граждани, кадърни да понесат всичките изпитания на една дълготрайна борба,

каквато поради жестоки политически условия ще бъде и нашата; – или ще водим говеда на салхана?³³

Разбира се, върховния комитет желаше да наложи на вътрешните дейци своите мисли и кроежи. Обаче революционната организация – не само *представявана*, но фактически *ръководена* от Гоця и Гьорча, които по занимаващия ни въпрос бяха в пълно единомислие – не можеше да отстъпи. Напротив, тя се считаше в правото си да иска от „външните приятели“ да се ограничат в спомагателна роля, без да се бъркат по-нататък. Така че оная борба, която се беше водила между двете организации по-напред, биде захваната отново, може би само в други подробности. А всъщност погледнато, тя не беше и прекъсвана: взаимното недоверие между двете страни не биде нивга отстранено. Още незакрепнал в България, комитета на г. Сарафова изпращаше г. Бозукова „да поразбере какво вършат – *ония* там, в Македония“³³. И Гоце беше отвел неканения гост в Турско „само да не се скъса всичко още на втория ден“.

При тия обстоятелства между представителите на революционната организация и хората на върховния комитет, главно между Гоце и последните, ставаха твърде резки обяснения и твърде бурни сцени. Това свидетелствува и сам Гоце в едно писмо, снимък от което даваме в края на книгата си.

Върховния комитет, съвсем безсилен касателно Македония, от година време имаше почти на пълно свое разположение цяло Одринско. По някои практически съображения революционната организация беше допуснала това. Но при поникналите разногласия между двата лагера Гоце поиска да върне на общата съзаклятнишка мрежа и тоя край. Още повече че там бяха станали и не твърде добри работи.

Нека поменем, че когато Гоце се готвеше да ходи в Одринско, помалкият му брат, Мицо, беше убит в с. Баялци (Гевгелийско). Буен 23–24-годишен юноша, Мицо беше напуснал бащина къща, за да тръгне по братови пътища – и преди няколко месеца бе тръгнал с пушка на рамо под главатарството на Христа Чернопеев. Един приятел отива да съобщи на Гоце скръбното известие за Мицовата смърт и почва отдалече: Еди-где си, еди-как си четата била открита; еди-колко си души паднали още в началото на сражението; а между падналите, за голяма жалост, бил и...

– Мицо – досеща се Гоце хладнокръвно, – Ами кажи, ако знаеш,

33. Според личната изповед на г. Бозукова.

дали не е показал някоя слабост?

– Напротив, разказват, че той пръв се хвърлил върху неприятеля.

– Това ми харесва. В Мица имах голяма надежда. Той можеше още да послужи, ама нищо. Бог да го прости...

Към 20 март 1900 г. Гоце обикаля вече градове и села в Одринско. Но тук работеха и хора, които бяха напълно под влиянието на върховния комитет. И Гоце, срещайки на всяка стъпка безизходни кривини, намира твърде зле избран момента за работа, която го беше отвела в одринския край. Той напуска бреговете на Марица, като оставя сред населението за спомен и удивление името си, свързано с ето каква история:

Гоце отива преоблечен в село К., препоръчва се за търговец на свине и спира в къщата на съзаклятника коджабашия³⁴. Властите, които добиват сведения, че из окръга шари с цяла чета един башкомита, подигат обикновените в такива случаи потери. Малко подир Гоце пристига в същото село една от потерите и спира тоже в къщата на коджабашията. Случва се тъй, че „търговеца“ не успява да мръдне наникъде. Коджабашията събира всичкия си кураж, поканва царските хора в една отделна стая и се заема около огъня да им готви вечеря. По едно време скръцва вратата и се показва – Гоце. Кой би желал да бъде в положението на коджабашията? Но „търговеца“ поздравява учтиво, нарежда се при турците и почва да ги кани с тютюн, като се оплаква, че му домъчняло сам, та дошел на приказка...

– По какво тъй, агалар, ако няма скришно? – пита Гоце.

Агите поверително разправят, че са тръгнали по дирите на един комитски големец.

– Ех, гледайте, агалар, да ни отървете от комити, че вече – това ще става, онова ще става – ни търговия върви, нито живот живеем...

Гоце дохожда в България и взема мерки за предохраниенето поне на Македония от гибелните раздори, които подриваха Одринско. Той урежда една по една районните чети, като им дава и подробни наставления за бъдеща работа. Но в края на лятото Гоце вижда необходимостта от една негова обиколка из цяла Македония – да инспектира и чети, и организация изобщо. През октомври, придружен от около 40 момчета за разпределяне по разни места, той минува в Турско и се залавя на мъжка работа.

Гоце отива едно подир друго в Джумайско, Разложко и Малешевско, отдето с мъка сполучва да отбегне десетките тръгнали по дирите му

34. Кмет.

потери и да се прехвърли в Радовишко. През това време някое си деморализирано момче от радовишката чета се предава в Скопие, като открива и очакваното Гоцево пристигане. Така щото Гоце намира целия радовишки край в смятение при слуховете, че Дервиш ефенди и скопският алай бей³⁵ се били приготвявали за идване по разпит и обиски. Гоце събира измежду най-добрите момци в Радовишко 40 – 50-мина с намерение да посрещне Дервиша и алай бея, като изпрати от свое име и съобщение на властите, че виновника трябва да се търси в планините. И с един систематично упражнен терор върху чиновничество и полиция той смята да предотврати повторението на винишките ужаси. Но тъкмо по това време, около Коледа, в щипското предградие Ново село станаха работи, които спряха и Дервишът, и алай бея току на тръгване кам Радовишко.

Едно момче от четите на име Сандо отива ранено в Ново село да се лекува. Един евреин вижда ранения Сандо и стотина войници обграждат скривалищната къща. Сандо пръв открива огъня и всеки негов куршум попада в живо месо. Най-после къщата бива запалена, но Сандо се измъква незабелязан изпод носът на обсадителите си, като оставя зад себе си около 20 души убити³⁶.

Новоселската случка привлече в Щип и валията, и алай бея, и Дервиша; в Сандово лице турската фантазия припознаваше Гоця – и Радовишко биде забравено. Много късно, когато Гоце беше съвсем далеко, излъганият от шпионите Дервиш ефенди отива в едно радовишко село и обсажда с тъпла жандарми ханът на някого си цинцарина. Подир неделя време Дервиша разправя вече следната басня:

Той, Дервиш ефенди, знаел най-добре, че Гоце бил в ханът, който имал и втор етаж с нещо като балкон или „къошк“. Стражарите обградили ханът и Дервиша, преди да захване претърсването, се отдалечил по някаква работа край един плет. Изеднъж той чува над себе си някакъв шум и вижда един човек – лети към полето. Това бил самси Гоце, който подскочил от къошка, прехвъркнал обсадната верига и стъпил на земята – хе – 300 крачки далеко. „Дервиш, ако си юнак над юнака, недей ходи с тая сган, която съвсем не ме плаши, а излез да се бием двама гърди срещу гърди“ – обадил се Гоце и станал невидим...

Гоцевите сръчност и бързина в работа и в движение поразяваха всички около него. И турци го бяха кръстили „канатлъ' шейтан“ –

35. Вилаетски началник на жандармерията.

36. Сандо пристигна в България и подир два-три месеца умря от раните си.

хвъркатиот дјавол, а другари му бяха натрапили псевдонима „Ахил“.

След Нова година Гоце обхождаше вече Струмишко, Петришко, Мелнишко и т.н. А през това време официални и неофициални македонски врагове готвеха нај-страшни удари за ослободителното дело.

Няколко месеца по-рано неколкуна македонци бяха убили в Букурешт румњнскиот граѓанин Михаилян, редактор на вестник „Peninsula Balcanica“. Това убиство, извршено вследствие писаните от Михаилян статии против македонските револуционери, породило един конфликт меѓу Бугарија и Румњнија, којто едвам не сврши со војна. Цял свят гракна врху Бугарија и Македонија. Румњнски, грчки, србски, маџарски, немски и т. н. вестници псуваха Бугарија како вдхновителка на врховниот комитет во неговите терористични дејствија спрема чужденците и без каквв год свян правеха открити доноси против по-видни хора во Солун, Битоља, Скопие и др. А цариградскиот руски посланик Зиновиев демонстративно „разврза“ от никого невврзаните рѣце на султана да се разправи по својому со повилнелите за *свобода православни славјани во Македонија*. Бугарското правителство нај-после биде принудено да арестува хората на врховниот комитет и да ги изпрати пред съдебните власти за букурешкото убиство³⁷. И турците бяха побврзали со турянето во солунскиот затвор Едикуле всичко по-свјатно от Солун, Воден, Гевгелија, Дойран, Кукуш, Струмица и пр.³⁸

Преди великденските празници Гоце беше во Бугарија. Арестуваниот состав на врховниот комитет се заместваше от нови хора. Трябаше да се бди за помошта, којто легалната организација можеше да окаже на револуционното сзаклатие во настъпилите дни на испитание.

37. Делото биде разгледано през месец јули. Обвинените бяха ослободени.

38. Меѓу арестуваните бяха: П. Тошев, д-р Татарчев, Ив. х. Николов, Хр. Матов, В. Бояџиев, Хр. Ников, о. Гр. Јанев, Хр. Стојанов, Д. Палашев, К. Лазаров, Т. Чочков, Хр. Капитанчев и пр., и пр.

Вътрешни – външни

Сега вече ний ще говорим, както се казва, за вчерашни работи. Арестуваните през месец февруари г. г. Сарафов, Давидов³⁹, Ковачев и др. бяха веднага заместени от г. г. Ст. Михайловски, Вл. Димитров, Ив. Кецов, д-р Владов и пр., които трябаше да ръководят легалната организация като временен върховен комитет. Редовният юлски конгрес имаше правото да избере постоянен комитетски състав.

Гоце влезе твърде лесно в споразумение с временния комитет. През май двете страни подписаха и формално съглашение. Върховния комитет признаваше автономността на революционната организация, като се задължаваше да ѝ оказва всестранна подкрепа въз основа заведения ред – чрез нейното представителство и т. н. подробности, които ограждаха съзаклятието от всякакви хитрувания.

През това време твърде голям кръг дейци от легалната организация бяха усвоили вече ония възгледи, които арестуваният състав на върховния комитет беше проявил в отношенията си към революционното съзаклятие. И тия дейци, естествено, поискаха да наложат на революционерите по един или по друг начин своята воля. Т.е. те поискаха в това отношение да продължат работата на Сарафовия комитет. Генерал Ив. Цончев подаде оставка от военна служба, за да изпъкне като техен главатар. И водената дотогава прикрита борба между софийския върховен комитет и революционната организация се пренесе в средата на свободното българско общество, за да се простре най-скоро и отвъде, в самата Македония.

Лично г. Цончеву се дължи изнасянето пред света принципиалните различия между двата лагера и следователно образуването на две течения в легалната организация: приятелско и враждебно спрямо съзаклятието в дотогавашната негова работа и в бъдещите негови тъкмежи. В агитацията си между дружествата, от които искаше да му изпратят в конгреса делегати поддръжници, г. Цончев беше казал, че ще разрешава македонския въпрос посредством висшите сфери в България, или нещо подобно. Това г. Цончево изявление предизвика всестранна критика от посветените в тъкността на работата заинтересувани лица. Съображенията, които Гоце беше изтъквал едно време пред г. Николаева против сравнително много скромните тогавашни искания на върховния

39. Убит миналата пролет в сражение с турците.

комитет, имаха смисъл и сега. Опасенията, които смуцаваха Гоце вследствие искането на г. Сарафова да се побърза с встанието, днес бяха по-големи предвид усилената борба в духът на проявените от бившия комитет стремежи. Освен това противниците на г. Цончева правеха и тая сметка: Революционната организация трябва да си запази правото на всяка инициатива в освободителната борба, защото трябва да убедим европейския свят, че нашите с кръв отстоявани искания са логичен резултат от непоносимите условия на живота в Турско, а не резултат на външни подбудителства. И продължаваха следователно най-малко г. Цончев трябва да решава македонския въпрос от името на кого да бъде и посредством кого да е. Дори по самото си положение, като генерал от българската армия, той компрометирва пред чужденците делото, на което се заема да служи. – Другата, г. Цончевата страна, не ще съмнение, имаше пълно право да се защитава и да напада най-ожееточено, щом беше искрено убедена, тъкмо наопаки, в спасителността на своя път. Но доста слаба на принципиална почва, тя ровеше миналото и трупаше върху цялото съзаклатие греховете на отделни личности, които често пъти не бяха имали нищо общо с него.

Въпреки най-усилени старания г. Цончев се яви в конгреса с малцинство. Обаче неговите противници, твърде шарено болшинство, не можаха да установят един приет от всички състав за бъдещ комитет. Името на г. Михайловски агитираше твърде силно за Цончевата листа. И г. Цончев лесно влезе в комитета. Подир избора болшинството се окажа съгласно поне в едно нещо: да направи възможното за ограничаване върховния комитет в пътя, който му определяха статутите⁴⁰. И с тая цел биде гласувана една директива, която подчертаваше спомагателната роля на легалната организация спрямо революционното съзаклатие⁴¹.

Но веднага след конструирането си върховния комитет забрави и статuti, и директива. Вътрешните дейци начело с Гоце правеха, разбира се, бесплодни предупреждения. Върховния комитет не забави да изпрати в Турско и няколко свои чети на работа против революционната организация. Неговите агитатори искаха от македонското население да се приготви за твърде скорошно въстание, като не забравяха да изкажат и

40. *Статутите* в нова редакция гласеха: „Подкрепа морална и материална в борбата на македоно-одринския роб; сплотяване на цялата македоно-одринска емиграция и на всички съчувстващи на макед.-одринската кауза в името на целесъобразна дейност; въздействие чрез печатно слово, агитация и митинги върху всички цивилизовани народи за съчувствие към делото; прилагане мероприятия, диктувани от силата на обстоятелствата.“

дълбоката си вяра в една военна помощ отвън.

Догдето ставаха тия работи в България, революционната организация в Турско беше претърпяла чувствителни загуби. През май се привърши съденето на арестуваните отпреди няколко месеца съзаклятници.

41. *Директивата*, изцяло приведена, гласеше:

„Конгреса на македоно-одринската организация, като признава че

1) Движението в Македония и Одринско е революционно – с крайна цел да се премахне сегашния деспотически режим, който убива всяка възможност за едно нормално културно развитие в тая страна, и да установи едно автономно управление – най-добрият залог да се умиротворят духовете и да се обезпечи мир и спокойствие на Балканския полуостров.

2) За постигане на тая цел е необходимо преди всичко да се организират побобените населеня в Македония и Одринско и една мощна боева организация, която да буди и повдига политическото и гражданското самосъзнание в тия населеня и в същото време да се явява навсякъде, дето може да се нанесе удар на турския деспотизъм, като поддържа и всяко революционно движение в Турция, което има същата цел, без обаче да забравя бъдещето на общото освободително движение.

3) Задачата на македоно-одринската организация в свободна България е не да направлява и ръководи революционното движение на Македония и Одринско, което се развива при особни специални условия и не търпи никакви пресилвания отвън, а само да му съдействува морално и материално, като същевременно изпълнява и тълкува неговите цели и стремежи както пред българското, така и пред европейското общество.

4) Бившия македоно-одрински комитет в лицето на Сарафова и неговите другари се е отклонил от преките задачи на организацията в свободна България и е влязъл в ролята на вътрешната организация, вследствие на което се нанесе голяма вреда на македонското дело.

5) Терора като система на борба е не само безнравствен, но практикуването му в свободна България може повече да компрометира и задържи, отколкото да ускори освободителното дело.

Реша:

1. Подчертава революционния характер на освободителното движение на Македония и Одринско.

2. Осъжда направлението и тактиката на бившия комитет в лицето на С-ва и другарите му.

3. В интереса на освободителното дело в Македония и Одринско и на задачите, които тя си туря към него в свободна България, македоно-одринската организация *заявява*, че наредбите и условията на конституционна България й дават достатъчно широк простор за постигане своите цели и поради това отвърля всякаква външна намеса на които и да са правителства или партии.

4. За постигане крайните цели на македонското освободително движение организацията ратува за премахване националните и шовинистическите вражди на народите в Балканския полуостров и за солидарна борба против общия враг.“

В Солун бяха осъдени 40 души на затвор по 101, по 15, по 7 и т.н. години. В Скопие бяха застреляни 20-мина. Организацията се лиши от много ръководещи сили. И Гоце беше обременен: с фактическото главатарство над цялото съзаклятие, при всичко че местата на осъдените борци не останаха празни.

Жестоките преследвания от властите и съблазнителните обещания от върховнокомитетските агитатори правеха македонското население да се колебае в чувствата си. При тия обстоятелства Гоцевото влазене в Турско ставаше необходимо. Той трябваше да се яви час по-скоро сред народа, който имаше нужда от обнадеждаване в настъпилите трудни времена, който имаше нужда и от осветление върху разпратата с върховния комитет. Гьорче Петров се беше оттеглил от работа и Гоце остави като свои заместници Димитра Стефанов⁴² и Туша Делииванов⁴³. Към свършека на август той мина в Турско.

Новата Гоцева обиколка из Македония беше цяла редица триумфални посрещания. Македонския народ виждаше в негово лице най-близкия, най-верния, най-любещия свой учител, приятел и син. Отблизо и далече тълпи хора отиваха при него и търсеха упованието, търсеха истината, търсеха всичко. И като продължаваше или допълняше миналогодешната си работа – ревизия на комитети пр – Гоце правеше, дето обстоятелствата позволяваха, общи народни събрания, пред които държеше своите двучасови проповеди. Той откриваше пред народа своите надежди и опасения, своите възторзи и разочарования, своите най-интимни чувства като истински революционер, а не като един обикновен бунтовник. И всички го разбираха, и всички се въодушевяваха и всички заставаха на постове си с несъкрушима вяра в своето дело.

Ту сам, ту с двама-трима, ту с 10–20 или 50–60 души, Гоце влазаше из градове и села, ходеше всред зима по гори и планини – при ежедневни опасности, всякога бодър и засмян, всякога пъргав и безстрашен. През Кочанско и Малешевско той се беше спуснал в Радовишко, дето избягна куршума само по една честита случайност. По нужда на работата Гоце трябваше да остави за няколко дни четата си. А през това време тя беше предадена в с. Уланца от един грък. И от 8 или 9 момчета останаха живи само двамина.

В началото на октомври Гоце беше вече оттатък Вардара – за първи път. Сега в тоя край на всяка стъпка между гръкомани и куцовласи той

42. Бивш директор на битолската гимназия.

43. Бивш директор на кукушките училища.

проявяваше всичкото обаяние на едно искрено слово и всичката привлекателност на една светла душа. Защото и гръкомани, и куцовласи го посрещнаха като желан гостенин и го изпращаха като роден брат. Изчезваха национални вражди пред неговата убедителна проповед в името на самоуправна Македония. Изчезнаха и племенни ненависти пред неговите възторжени пророчества за една конфедеративна република на Балканския полуостров...

В един-два месеца Гоце обходи почти цяла Западна Македония. През всичко това време турските власти го диреха най-усилено и султанът обещавахе за главата му по 500 или по 1000 лири. А той играеше на „криш-миш“ с военните патрули в Тиквешко или пътуваше с файтон в Прилепско, или беседваше с осъдени другари из тъмниците в Битолско, или се надгонваше с потерите в Леринско и Костурско. И познатия Дервиш ефенди говореше в Скопие на българите: „Кажете па тоя юнак Делчев, че аз искам да го видя и да му се поклоня – от цар до говедар ний сме вече изморени, а той сам не се уморява...“

От Костурско Гоце беше отишел във Воденско, отдето смяташе да мине в Гевгелийско, Кукушко, Солунско и оттам, било пряко Серско, Драмско и т. п., било по море, да се прехвърли в Одринско. Обаче интересът на работата го повика другаде.

След Гоцевото заминаване в Турско изпратените там първи върховнокомитетски чети бяха принудени от революционната организация да се върнат подире. Върховния комитет стана по-отстъпчив и през октомври биде отново прието майското съглашение между скараните организации. Но примирието не трая ни ден до пладне. Защото вече и двете страни се познаваха твърде добре. И двете страни се бяха изказвали твърде категорично. Главният въпрос, който беше причина за раздорите – въпросът за въстанието – си оставаше открит.

Тържествено скрепеното с печати и подписи съглашение третираше работи, на които при единомислие по въстанието никой не би обърнал внимание. И върховния комитет, и революционната организация бяха приели съглашението само да печелят време. Обаче неискреността и на двете страни се прояви твърде скоро и борбата биде подхваната изново. Ожесточението стигна дотам, че най-последно между благородни ратници за едната и съща македонска свобода се появиха човешки гробове.

Върховния комитет изпращаше нови чети против революционната организация в Турско – нападнаше я в крепостта й. Революционната организация усвои същата тактика. Чрез представителство и съчувственици тя предприе агитация против комитета в средата на дружествата из

България – нападнаше го в крепостите му. С тая цел биде основан по Нова година – 1902 – и в *Дело*, който даде на читателите си 30 статии върху нарушената от комитета директива – и нито три, поне за разнообразие, против Турция...

През февруари Гоцевото завръщане в България беше станало повече от нужно. Главатаря трябаше да излезе начело, защото борбата ставаше съдбоносна. Върховния комитет почти беше обсебил вече граничните с България райони на съзаклятието. Трябаше прочее да се противодействува най-енергично и да се предотврати една катастрофа може би. И друго едно обстоятелство викаше Гоце в София. Неколцина безкористни юнаци се бяха нагърбили в името на революционната организация с едно твърде рисковано предприятие – и той беше необходим за полезния край на цялата работа. През Гевгелийско, Струмишко, Малешевско и Джумайско, без да се спира някъде, Гоце пристигна в България около 10 март.

Ще пострада пълнотата на изложението ни, ако не поменем, че връщайки се, Гоце срещна в Малешевско покойния Софрони Стоянов⁴⁴, който беше минал границата с 20-мина като върховнокомитетски агитатор. Подир едно твърде дълго обяснение, подир един истински принципиален диспут, Софрони беше признал голяма правда в Гоцевите думи и се беше върнал в България. – Ний ще се възползуваме от отворената скоба, за да поменем още, чне на връщане Гоце намери в граничните места една поразителна развала сред населението. И сам той щеше да стане в кочанското село Разловца жертва на предателство, извършено от селския коджабашия. Наистина, предателят можеше да има пред вид обещаните от властта хиляди лири, но той беше ял и пил преди един ден и с някой си У, по-напред човек на революционната организация, а тогава човек на върховния комитет. Пази боже да обвиняваме комитета за постъпките на всевъзможни У-вци. Ний само отбелязваме голия факт, свидетелствуващ развращението, което внасяше сред македонския свят борбата между двете организации.

Гоце пристигна в София и видя всичката безполезност на по-нататъшни опити за помирение с върховния комитет. Затова той се зае веднага да изпрати в районните чети по-интелигентни сили, които биха могли да се противопоставят на върховнокомитетските агитатори. Той трябаше да направи нещо и за Одринско, което беше вече минало под крилото на революционната организация, но все пак си оставаше и

44. Убит миналата пролет в сражение с турците.

широко поле на твърде шарени тенденции в агитацията. И по Великден Гоце беше на тайно събрание от най-видните работници из Одринско, дошли по негова покана в Пловдив. На това събрание бяха окончателно изгладени всички спорове и недоразумения. Подир събранието Гоце направи и една обиколка край одринската граница по ревизия на *пунктове* и пр...

Цялата пролет и цялото лято Гоце прекара в София, отдето направляваше и работите на съзаклятието в Турско, и борбата против комитета в България. Работите в Турско не отидоха много лошо, защото с време организирания отпор, който се даде на изпращаните от върховния комитет хора, ограничи междуособицата почти само в каазите Джумайска, Петришка, Малешевска и Поройска. Но борбата в България предизвика десетки измежду най-големите дружества да откажат поддръжката си на върховния комитет. И редовният юлски конгрес даде на разстроената легална организация два върховни комитета: един – преизбрания стар⁴⁵, против революционната организация – и друг – отцепнишкия нов⁴⁶, солидарен с вътрешните дейци.

Борбата с върховния комитет беше за Гоце само една безкрайна мъка. Тая борба не увличаше до самозабрава като работата в Турско. Гоце оставаше съвсем чужд на озлоблението, което обземаше двете противни страни. В интимен кръг той често въздишаше болезнено. „Клета Македония! Нейните херои почти забравиха общия враг, за да са изпоядат едни други; разпрата с *върховистите* ни се налага, но тя би могла да бъде и *по-малко отвратителна*.“

45. Г. г. Михайловски, Цончев + Стойчев, Белов, Николов и Бозуков.

46. Г. г. Станишев, Карайовов + Стоянов, Асенов, Петров и Яворов.

*Ефрем Чуков, Климент Шапкарев и Гоце
Делчев*

През това време хората често виждаха Гоця да снове по работа из цяла София – с кой знае от кое гюбре вземана шапка, с негодно вече и за битпазар късо палто, с панталони – случайно запазени и предлагани досега на шестима голтаци, за да бъдат шест пъти презрително отхвърлени. Обаче твърде малцина го виждаха било в събрания за „обсъждане важни работи“, било в историческия No. 9 на хотел „Батенберг“ при цял куп шифровани писма. Твърде малцина го виждаха, когато говореше или мислеше – с нервозен вид на потрес и досада, готов сякаш да хракне и върху другари, и върху противници, и върху цял свят...

Прев месец септември върховния комитет обяви въстание в Джумайско и Петришко, което свърши твърде печално: без колко-годе сериозна полза две каази бяха почти напълно съсипани. Оная част от свободното българско общество, която даваше поддръжка на комитета, почна да отрезвява. И твърде скоро върховния комитет щеше да остане без необходимите средства да продължи работата си. „Всяко зло за добро – надяваше се Гоце, – Джумайско и Петришко ще спасят останала Македония.“

По това време турското правителство амнистира голяма част от

жертвите на солунската афера. Между амнистираните имаше хора, които непременно щяха да се посветят изново на революционното дело. И Гоце се радваше, защото съзаклятието щеше да придобие нови сили. Освен това той очакваше неколцина измежду тях да го заместят в България. Гоце искаше да влезе по-безгрижен в Турско, дето трябваше да се използва джумайско-петришкия разгром в агитационна равностметка върху дотогавашната борба с върховния комитет. Наистина, очакваните „пълномощници на централния комитет“ се явиха в България много скоро; те бяха г. г. Татарчев и Матов. Не прибавяме и г. Тошева; който унищожил пълномощието си за работа в планината.

Въпреки Гоцевото очакване новите представители на революционната организация се отказаха да разберат борбата с върховния комитет. И още на втория ден след пристигането си те поискаха помирение – даже въз основа или, най-право, именно въз основа едно съгласие да се разшири току-що заглъхналото джумайско-петришко въстание из цяла Македония; Още по-голямо беше Гоцевото удивление, когато представителите му явиха, че това било мнението и на централния комитет. Многобройните изпитания бяха тъй съкрушителни, ежедневните бури действуваха тъй зашеметително, че щеше да бъде твърде чудно, ако случайни борци не изгубиха душевно равновесие. Но Гоце налагаше своя план за бъдещо действие – и никой не беше в състояние да му възрази с колко-годе сериозни доводи. И представителството показва вид на еднотомислие с него.

Към средата на януари миналата 1903 година Гоце беше вече с чета в Турско. Автора на тая книга имаше щастието да го придружава известно време. Сега Гоце не беше чудатия обитател на софийския хотел „Батенберг“, а оня прославен войвода, когото цял народ възпява в своите пленително задушежни песни. Той беше войводата, който изпраща поздрав на гората, да му засени сянка дебела, да му пригответи вода студена – и гората слуша. Той беше войводата, който заповядва на пашите мирни да мируват, зулум да не струват – и паши треперят. Той беше най-после войводата, който говори, че негова е майка – земята македонска, а пък род-роднина – сговорна дружина и че туй му стига...

Бяло арнаутско фесче с черен завит наоколо шал покриваше нетвърде голяма, обла глава. Сива шаечена куртка, сиви шаечени панталони – и опнати до колене орехави чешири в пристегнати опинци – очертаваха правилните форми на среден ръст фигура. Облечено само в левия ръкав тъмносино кебе, полунаметнато и с повлечена дясна пола, придаваше особно дива прелест на цялата горда осанка. С кама, револвер и

патрондаш на кръста, с праметната зад рамо светла манлихера, Гоце приличаше на някакво хайдушко божество.

Китка тъмнокестенови коси се подаваха над високо ясно чело, подпряно от леко смръщени вежди. Валчесто мургаво лице се озаряваше от големи кафяви очи, с поглед обикновено кротък, но готов да заблести като нож при най-малка тревога. Правилен римски нос, поизвит над неголеми мустаци, с ноздри жадно дишащи, обличаваше горещината на благородно сърце. Обрисувани в неопределена усмивка едва подути устни и хубаво закръглен подборник свидетелстваха може би за едно пламенно чувство, дълбоко поетично в същността си. И в този общ вид имаше нещо извънредно меко и същевременно упорито, нещо извънредно нежно и същевременно заповедническо, нещо кой знае как мечтателно и винаги стремително и победно. В този общи вид беше самия Гоце – в своята мисъл, в своето чувство, в своето дело, в целия свой живот...

Въстание през май? Село Баница

Тоя път, на работа в Турско, Гоце се ограничаваше да беседва по цели нощи единствено с най-будните членове на съзаклятието. Той искаше да бъде хубаво разбран от ония, които стоеха между населението като преки негови ръководители. Шумът, подигнат вече из цяла Европа около македонския въпрос, не трябаше да заглъхне. Напротив, тоя шум беше успех на делото – и трябаше да се усили. А това можеше да се постигне само ако революционната организация преминеше в борба, нападателна спрямо турските власти.

И Гоце излагаше своя план за по-нататъшно действие.

– Ний имаме зад себе си – говореше той. – примера с арменците, а пред себе си – изгледите, които ни открива австро-руското съглашение. Освен това престъпно е да се освобождава народ чрез преднамерено създавани пожарища и касапници. Инак ний ще заприличаме на просякът, който човърка раните си и вади гноища и кърви, за да застави хората да се избавят с един десетак от зрелището на една гньсотия.

– И практически съображения – учеше той – ни налагат борбата с най-голяма икономия на средства и сили. Ний не сме сигурни, че като предизвикаме турците на плен и опустошение, непременно ще предизвикаме и намесата на великите сили. А не сме сигурни още, че даже и ако последва една европейска намеса, непременно ще ни се даде и нещо, което достатъчно би оправдало една крайна жертва.

– Ний трябва да почнем – смяташе той – с нападения от страна на четите върху аскерски отдели и с атентати от страна на решителни момци по железопътни линии, също и по държавни учреждения. И да продължим така, но всякога далече от българското население, което не трябва да излагаме на турски преследвания и жестокости. Българите в Македония носят почти сами върху гърба си товара на революцията – и те са нужни, за да се продължи борбата ни, докато постигнем крайната си цел.

– Да се хвърли цяло Турско в анархия, да се разклати царството на султана от основа, да се направи положението нетърпимо понататък... И по тоя начин, изобщо казано, да се заставят ония, които днес в името на всевъзможни интереси треперят над едно варварско statu-quo, да предприемат, пак в името на тия си интереси, промяна към една по-човешка наредба.

– Разбира се, друго е, ако бихме имали една нова гръцко-турска или някоя сръбско-турска, или най-после българо-турска война; обаче лошо бихме отплатили на България за многобройните нейни жертви подир нас, ако искаме да я вкараме боса в огъня.

Тъй проповядваше Гоце, защото само любовта към народа го ръководеше на всяка стъпка в бурния негов живот. Той искаше свобода за македонското население, а не за македонската земя. Гоце не можеше да изложи на сеч десетки хиляди души, когато отказваше смъртна присъда дори и за доказани турски шпиони. А той викаше шпионите при себе си, отваряше думи за братство и длъжности, за величието на общото дело – и те се разкайваха най-искрено и плачеха, както е плакал Йуда при кръста Исусов. И много савеловци бяха станали отлични работници на организацията⁴⁷.

Тъй учеше Гоце, защото беше роден сякаш тъкмо за борбата, на която принадлежеше и тялом, и духом. Като характер за тая борба той личеше от най-ранна възраст. Че в това отношение, каквото можеше да се каже за тридесетгодишния мъж, можеше да се каже и за двадесетгодишния юноша, и за петнадесетгодишния хлапак. Гоце имаше несъкрусима вяра в своите сили и търсеше същата вяра у другарите си, за да свали върху по-малко плещи революционното дело и да остави върху народа нищожната тежест на едно нищожно съдействие. И по тоя начин той искаше да жертвува себе си за народа, а не да жертвува народа за някакви свои опити.

Тъй смяташе Гоце, защото не беше човек на празната декламация, а на мъжката работа, в която се забрави дотам, че умря целомъдрен – бихме казали, ако искаме да си послужим с неуместната шега на един приятел. Той пъдеше кореспондентите на разни вестници, когато се явяваха при него, като им казваше: „Ще бъдете много наивни, ако вярвате на думите ни, гледайте делата ни.“⁴⁸ И Гоце искаше да създаде дела, които биха говорили сами за себе си, които биха налагали разрешението на македонския въпрос. А не такива, които биха умиротворили Македония за четвърт или половин век и за които би могло да се получи даже орден от султана.

В своята любов към хората Гоце беше истински човек; в своята самонадеяност – истински борец; в своето ясновидство – истински

47. Имаше обаче и такива, с помилването на които Гоце беше просто сгрешавал; напр. с помилването на шпионите Мице (от с. Лвадово, Воденско) и Фоте (от с. Острово, пак Воденско).

48. Постъпка с един кореспондент на английски вестници.

пророк...

Гоце често отваряше дума върху един твърде голям недостатък в македонското революционно дело: липсата на македонска чисто революционна литература. Македония всякога има предостатъчно ратоборци на уличното слово и „дипломати“, ако щете. Обаче никога макар двамина не привързаха перо върху камата, да напишат четири книжки, що биха послужили в утеха за народ и в поука за агитатори. Издаваните в разни времена и по разни места из Македония хектографически листове⁴⁹ бяха сочили към удовлетворението на тая нужда от революционно четиво. Но какво можеше да се постигне с работа, която най-често биваше „контрабанда“ *по всички направления?*

Сега, в Турско, при такъв един разговор на Гоце беше хрумнала мисълта да се почне издаването на един голям хектографиран лист за широка проповед сред работници и население. И на 10 февруари вече излезе първия брой на една средна големина вестник „Свобода или смърт!“ Цели три месеца наред всеки понеделник вестника беше в ръцете на куриери по криви пътища. Той говореше в духа на Гоцевите възгледи от името на революционната организация.

Още през януари в Неврокопско Гоце получи едно известие, което го изненада като зимна гръмотевица. 15 – 16 представители на окръжните комитети, свикани по Нова година от централния комитет в Х., бяха решили *въстание през май*. И това решение, считано неотменимо, беше съобщено вече на двата върховни комитета в България с надлежни предупреждения⁵⁰. Гоце покрай другото и подвижен член от централния комитет не обръщаше внимание на оскърблението, което му беше нанесено, като се вземаше съдбоносното решение без негово знание. Той се губеше в догадки върху причините, които бяха тласнали другарите към вратоломна стъпка и диреше макар сянка от някакво благоприятно стечение на обстоятелствата, за да оправдае всичко.

На едно съвещание в с. К между Гоце, Д. Гущанов, Я. Сандански и пишуция биде уговорено да се положат най-големи старания за отменяване Х-ското решение. Гоце се надяваше, че неколцина видни работници, които се намираха по това време в България, ще съдействуват в същото иаправление. Но той искаше да изтъкне предварително чрез един атентат по железопътните линии всичката целесъобразност на своя план за действие. И после вече да отиде в Х. на лични обяснения с централния комитет.

49. *Борец, Въстаник, Освобождение, На оръжие* и др.

Преди всичко това Гоце имаше да направи един преглед на четите в Серският револуционен окръг и да ги упъти за бъдещата работа. С тая цел в първите февруарски дни казаните чети бяха вече събрани на Алиботуш, И той прекара в работа с тях около една седмица⁵¹.

От Алиботуш Гоце отиде с демирхисарската и с особната своя чета покрай р. Струма да изучи мостовете, върху които би могло да се посегне. Но по разни причини той реши да остави атентатите върху тях за покъсно – и подир двадесетина деня се установи на почивка в скалите над село Кърчово⁵². Там Гоце определи среща на пишушия, който се намисляше да наблизо в едно село, за да му прочете писмата, които се бяха получили из България от организационните представители. В тия писма се съобщаваше, че представителите и др. видни работници одобрили решението за въстание. Тъкмо през това време легалната организация в България се разкапваше вече. Джумайско и Петришко бяха

50. Съобщението гласеше:

„Т. ц. м. о. комитет е натоварен от всичките ръководители на револуционните райони в страната и от всички видни дейци на т. м. о. организация да ви извести следното:

1. Т. м. о. организация реши да подигне в недалечно бъдеще на настоящата година въстание в Македония и Одринско и да се бори с всички средства, докогато не извоюва човешки права на роба.

2. Организацията осъжда домогванията на всички официални и неофициални фактори в България, които мимо нейното съгласие са се старали и се стараят да увличат иарода на въстание, защото тези фактори съзнателно или несъзнателно са подкопавали и подкопават от основи каузата на македоно-одринския роб, като със своите действия са давали на борбата му колорит на външно подстрекателство – обстоятелство, толкова силно експлоатирано от Турция и европейската дипломация.

3. Организацията заявява велегласно, че до денят на въстанието ще се бори с всички комитети, корпорации или частни лица, които с постъпките си би я изнасилили да се хвърли в неравната борба не навреме и би разсипали планът ѝ за действие. Тя ще държи сметка за всички онези, които по какви и да е съображения и влияния би пожелали да използват борбата на роба за други цели, а не за подобрене на неговата участ.

4. След обявата на въстанието всички борци, готови да подкрепят роба в неравната борба, ще бъдат посрещнати с отворени обятия. Желателно е обаче всички боеви сили да влязат в предварително съгласие с организацията.“

51. Гоце беше свършил с разложката чета още на минуване през Разлога. На Алиботуш бяха следните чети: две неврокопски, мелнишка, демирхисарска, поройска, драмска и серска. Всички чети заедно бяха фотографирани. Портретът е в началото на книгата ни. В тоя портрет Гоце е неузнаваем, негде най-отзаде.

52. С. Кърчово, Демирхисарско, отсам Вардара. Съсипано вече.

компрометирали върховнокомитетската тактика за революционно действие. И българското общество обръщаше гръб на върховнокомитетските хора, като ги оставяше без материални средства да продължат работа. А българското правителство под натискът на дипломатията беше решило вече унищожението на македоно-одринските дружества. Обстоятелствата се стичаха най-благоприятно за революционната организация – „върховнокомитетското зло“ гинеше. Обаче тая организация, тъй както решаваше въстание, всъщност погледнато, тръгваше из пътя на самите върховни комитети, против които беше воювала най-ожесточено. Едно наистина чудно съвпадение.

Когато Гоце четеше писмата – а той ги беше препрочитал може би няколко пъти вече – две сълзи се отрониха от очите му, за да паднат върху шифрованите редове. Гоце чувствуваше, че остава сам или почти сам с плановете си, с мечтите си, с идеалите си – и с няколко десетки чети, и с цялото македонско население! – но той не беше роден за диктатор...⁵³

Подир няколко дни Гоце беше вече в Драмско с три чети – неговата, демирхисарската и местната драмска. На 25 март той пишеше до „редактора“ на *Свобода или смърт*:

„Брате П., разрушихме при Анжиста железнопътния мост и близкия при него тунел; скъсахме на едно място релсите и на две места телеграфните жици. Всичко се извърши тъй сполучливо, че и най-добрият военен инженер би ни завидял. От страна на турците и досега няма никакви движения⁵⁴. Като пишеш във вестника по извършеното, недей го отдава на чета, ами на оная сила изобщо, която се намира из цялата страна под името тайна революционна организация..“ Бедният Гоце! До болезненост скромнен, той се боеше да не се помене неговото име преди името на организацията. По-нататък писмото свършваше: „Утре, други ден ще замина сам за Х., дете ще се срещна с тебе *известните* и с най-любимия ми другар Груев, който неотдавна бил там от

53. Ний пропуснахме по-напред, пропускаме и сега доста характерни подробности из последните дни на Гоце, понеже ги имаме предвид като лични спомени за друга книга.

54. Атенатата беше извършен през нощта на 18 срещу 19 март. Както шри всички жел.път. мостове и тунели в Турско, така и при тия, които Гоце разруши, имаше военен пост. При атенатата, още ом почва сеченето на телеграфните стълбове – първа работа на атенаторите, – пазачите духват светилото в бараката си и онемяват.

Подрум. В Х. ще се бавя най-много десетина дни и ще гледам да се установим на общо гледище по *оня въпрос*⁶⁴.

Два-три дни преди Великден един дрипав селянин с кошница червени яйца на ръката, с парче хляб и няколко глави праз в пояса наближаваше рано-рано северните Х-ски врата. Неколцина агенти на тютюневата режия и двама заптии спряха пътника, да го претърсят за контрабанда тютюн. Обаче селянина знаеше добре турските обичаи: той подложи кошницата на претърсвачите си, които заграбиха по няколко яйца, и го пуснаха непретърсен. А тоя селянин имаше на раменете си глава за хиляда лири. Той беше Хвъркатия дявол с два револвера в пазвата...

В Х. както трябаше да се очаква, Гоце беше успял в мисията си: новогодишното решение се изменяше в духът на неговия план. Така щото организацията щеше да предприеме само едно усилено до най-висока степен движение посредством четите, а не въстание посредством цялото население. А да се подготвят по-добре четите, повсеместните действия се отлагаха за през август. *Нима Гоце искаше да умре през април?*

Гоце мислеше да почне работа пак от серското окръжие, дето го чакаше и четата му. На излязване от Х. той беше разпоредил да се явят по Гьоргевден в Алиботуш предстанители на околийските комитети и на четите из окръжието. Един окръжен конгрес трябаше да обсъди най-подробно планът за участието на серското окръжие в проектираните действия. Избрани представители на околийските комитети и на четите бързаха към определения сборен пункт. И Гоце бързаше нататък. Но той не достигна.

Нека споменем пътьом, че тъкмо по това иреме станаха солунските атентати. Ще освободим читателите си от всякаква догадка: известието за тях беше настигнало Гоця в серските села. Освен туй не ще бъде излишно да отбележим, че тия атентати не бяха дело на революционната организация. Те бяха подготвени от група самоотвержни момци, партизани на чисто анархистично действие. Революционната организация търпеше съществуването на „независимите“, защото не само не й бъркаха, а, напротив, услужваха ѝ. Страхът от преждевременни разкрития и осуетяване на работата беше заставил групата да побърза с атентатите си.

На 19 април вечерта Гоце пристига в с. Баница, немного далеч от Сер. Там отиват и две чети – серската под воеводството на Георги Бродилията и драмската под воеводството на Димитра Гушанов⁶⁵, всичко

двадесетина души. Гоце се настанява в една къща с Г. Бродилията, Д. Гущанов, случилият се там Д. Хаджидимов и още две-три момчета. Останалите четници се настаняват в друга една съседна къща. И целият 20 април минава за нашите хора твърде весело. Гоце не знаеше, че на утрешния ден той не ще бъде вече жив. И че на втория ден трупът му ще бъде носен чак до Сер, отдето ще го повърнат веднага за погребение в Баница.

Дали да предположим, както мнозина, че турските власти бяха влезли в дирите на Гоце било още от Х-а, било от Х-ските села? Или да вярваме като някои, че той беше предаден от горнобродинския учител Андрей, който по-късно предаде още сума хора из околните села? Или най-последно да се усъдним, както всички баничани, в един техен съселанин, който има потурчена сестра и който си живува отлично с турчина зет?

На 21 април рано сутринта Гоце и другарите му биват разбудени от една бабичка, която влетява при тях изгубила и ума, и дума:

– Станете, момци! Аскер загради селото и търси по къщите...

Един Гоцев съученик от Военното училище, бившият на българска офицерска служба турчин Тефиков, началствуваше хилядата души низами, които обръщаха Баница наопаки.

В половина час Гоце и всички момчета са готови вече за предстоящата кървава схватка.

През това време турците събират мало и голямо от обискираните къщи и твърде скоро почти цялото селско население бива турено под стража. А обиските наближават и към двете къщи, в които са четите.

Тогава наскоро беше издадено от Цариград секретно разпореждане да се унищожава всяко село, в което се намери революционна чета. Така бяха изгорени селата Балдево (Неврокопско), Карбинци (Щипско), Смърдеш (Костурско) и още някои. Гоце поисква да излезе вън от Баница, преди да бъде запалена, дано по тоя начин я спаси. И затова, вместо да причака нощния мрак укрепен в каменна къща и тогава да се втурне върху турските редове⁵⁶, той заповядва на момчетата да бъдат готови за излазие след него. С гордо вирната глава и с пламък в очите Гоце повежда малката си дружина срещу неприятеля. Обаче подир минута

55. До Гоцевото влазие в Турско Гущанов изпълняваше длъжността инспектор на серското революц. окръжие. Гоце унищожи тази длъжност и Гущанов стана началник на четата и агитатор в Драмско.

56. Четити, които биваха откритвани в някое село, винаги четъпваха така – и често се избавяха без никакви жертви.

обсадителите изсипват с викове върху тях градушка от няколкостотин куршума.

– Лягайте! – командува Гоце, като прави същото край една малка пресъхнала речица.

– Раниха ме – обажда се глас измежду момчетата. – Майко, умирам – чуе се по-нататък. – Убиха Димитра – вика трети...

– Кучета! – псува Гоце и гръмва срещу турците. Но преди да затвори, един куршум го шибва в гърдите – и бликва струя гореща кръв...

Мъртвият Гоце

На 20 април Гоце разказваше на другарите си по-раншни свои сънища, които съвпаднаха с избиването на близки нему хора, и думаше:

– С нашия живот, какъвто е, станах вече и фаталист. Нощеска сънувах, че турци ме удариха в сърцето. Щипската чета е разбита в Карбинци. Милан, брат ми, е в тази чета и сигурно е убит.

Гоце не беше сънувал смъртта на втория свой по-малък брат: Милан падна много по-късно, летос, в Неманци, Кукушко.

Гоце забравяше своите неотдавнашни предчувствия. Сънят пророчествуваше неговия гроб.

Почти едновременно с Гоце биват убити още шестима, в това число и Гущанов. Останалите живи влизат в една плевня, отдето след цял ден сражение се измъкват незабелязано между пламъците на Баница, цяла изгорена.

– Петнадесет часа – спомня си г. Хаджидимов – турците не посмяха от куршумите ни да приближат нашите убити. Петнадесет часа ний гледахме мъртвия Гоце, приведен сякаш върху гробът на Македония. И петнадесет часа ни се късаха сърцата...

Защото осиротяваше цял народ.

БЕЛЕЖКА

Двете собственоръчни Гоцеви писма, които следват в снимъци, са адресувани до г. Никола Малешевски в гр. Дупница. Едното писмо свидетелствува всичката неоснователност на мнението, което съществува в странство, че уж българските власти били вземали никакви мерки против четите, които се организират на българска земя и минуват в Турско. Второто писмо, както поменахме и в книгата си, хвърля светлина върху някогашните отношения между г. Сарафовия комитет и революционната организация. За избягване на какви да е недоразумения ний ще прибавим, че през 902 година г. г. Сарафов, Давидов и Ковачев, бивши председател, подпредседател и секретар на върховния комитет, усвоиха възгледите на вътрешните дейци и се туриха на разположение на революционната организация. Не счетохме за нужно да зачеркнем шифрованите редове, които се срещат в писмата, защото шифърът, с който са написани, отдавна вече не е в употреба; освен това в казаните редове не се крие и някоя особна тайна. *(тук тези писма не са публикувани!)*

КРАЙ

Набиране (по първото издание – София, 1904 година): Васил Карлуков
Източник: Книги за Македония (през Словото)

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/7465>]